

ความคิด

แหล่งสำคัญของการศึกษา

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

มูลนิธิพุทธธรรม

สหพทาน์ ธรรมทาน์ บิณฑิ
การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง

ความคิด : แหล่งสำคัญของการศึกษา

© พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN : 974-7892-05-7

พิมพ์ครั้งที่ ๒ - กรกฎาคม ๒๕๕๓

๕,๐๐๐ เล่ม

- มูลนิธิพุทธธรรม ๔,๐๐๐ เล่ม
- ผู้มีจิตศรัทธาพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๕๐๐ เล่ม
- ทุณนิธิประชาธารัง ๑๐๐ เล่ม
- ครอบครัวอัญชลีธรรม ๑๐๐ เล่ม
- คุณแม่ชณิมา อัครวิมุตติ ๑๐๐ เล่ม
- คุณวิบูลย์-คุณบุญชู อิงคากุล ๕๐ เล่ม
- คุณเอื้ออารีย์-คุณชาติชาย คุ่มทรัพย์ ๕๐ เล่ม
- สอนสงบอัญญา ๕๐ เล่ม
- ครอบครัวอัญชลีธรรม ร่วมพิมพ์เพื่อเป็นการระลึกถึง และอุทิศส่วนกุศล แก่ “นายเจริญ สีนรินทร์” เพื่อนผู้ล่วงลับ ๓๐ เล่ม
- คุณกรองแก้ว จิระกาล ๒๐ เล่ม

สำนักพิมพ์ : มูลนิธิพุทธธรรม ๘๗/๑๒๖ ถนนเทศบาลสงเคราะห์
แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐
โทร. ๕๘๙-๙๐๑๒, ๕๘๐-๒๗๑๙ โทรสาร ๕๕๔-๔๗๙๑

จัดจำหน่าย : บริษัท เคล็ดไทย จำกัด โทร. ๒๒๕-๕๕๓๙-๔๐

พิมพ์ที่ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด ๕๔/๖๗-๖๘, ๗๑-๗๒ ซอย ๑๒
ถ.จรัญสนิทวงศ์ แขวงวัดท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐
โทร. ๔๑๒-๕๘๘๗, ๔๑๒-๕๘๙๑ โทรสาร ๔๑๒-๓๐๘๗

ราคา ๕๕ บาท

มูลนิธิพุทธธรรม

๘๗/๑๒๖ ถนนเทศบาลสงเคราะห์

แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กทม. ๑๐๕๐๐

๒๔ สิงหาคม ๒๕๓๗

เรื่อง ขออนุญาตพิมพ์หนังสือ

กราบนมัสการ ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ที่เคารพอย่างยิ่ง

เนื่องด้วย มูลนิธิพุทธธรรมได้เล็งเห็นถึงคุณค่าอันประมาณมิได้ในผลงานของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์ จึงมีความประสงค์ที่จะรวบรวมผลงานทั้งหมดที่เคยมีการพิมพ์ไว้ ณ โอกาสต่างๆ และจัดพิมพ์ต่อไป เพื่อเป็นการเผยแพร่พระสัทธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในวงกว้าง โดยจะแบ่งหนังสือดังกล่าวเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งจะได้จัดส่งยังสถาบันต่างๆ เช่น โรงเรียน หอสมุด และหน่วยราชการ เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งจะได้วางจำหน่าย ณ ร้านขายหนังสือทั่วไป

ดังนั้น กระผมในนามของมูลนิธิพุทธธรรม จึงกราบขอโอกาสจากท่านเจ้าคุณอาจารย์ เพื่อจะได้ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือดังกล่าวต่อไป

ด้วยความเคารพอย่างสูง

 นพ. ป.อ.

(นายยงยุทธ์ ชนะประ)

วัดญาณเวศกวัน
จังหวัดนครปฐม

๓๐ สิงหาคม ๒๕๓๗

เรื่อง ขออนุญาตพิมพ์หนังสือ

เจริญพร ประธานมูลนิธิพุทธธรรม

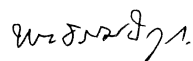
อ้างถึง หนังสือของมูลนิธิพุทธธรรม ลงวันที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๓๗

ตามหนังสือที่อ้างถึงทางมูลนิธิพุทธธรรมได้แจ้งความประสงค์ที่จะรวบรวมผลงานของอาตมภาพ ทั้งที่เคยพิมพ์มาก่อนแล้วและจะพิมพ์ต่อไป มาจัดพิมพ์ขึ้นให้ครบทั้งหมด ดังความแจ้งแล้วนั้น อาตมภาพเห็นว่าเป็นความดำริที่ดี ทั้งในแง่ที่เป็นการประมวลผลงานทั้งหมดให้มารวมอยู่ด้วยกันเป็นที่เดียว ไม่กระจัดกระจาย และในแง่ที่เป็นแหล่งกลาง ซึ่งจะอำนวยความสะดวกให้ผู้ต้องการเกิดความมั่นใจว่าจะหาหนังสือได้ครบถ้วน จึงขออนุโมทนากุศลเจตนาของมูลนิธิพุทธธรรมไว้ ณ ที่นี้

อย่างไรก็ดี เนื่องจากอาตมภาพถือเป็นหลักที่ได้ปฏิบัติตลอดมาว่า หนังสือของอาตมภาพ ผู้ใดจะพิมพ์เผยแพร่ก็ได้โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์ใดๆทั้งสิ้น (แต่ก็ควรบอกกล่าวให้ทราบ และทำโดยสุจริต) ... จึงขอให้ปฏิบัติ (ตามหลัก ๓ ประการที่ได้แจ้งให้ทราบแล้ว)

ขอให้ความดำริอันเป็นกุศล และบุญจริยาของมูลนิธิพุทธธรรม ในการจรรโลงพระพุทธศาสนานี้ จงสัมฤทธิ์ผล เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม และความแผ่ขยายแห่งประโยชน์สุขของประชาชน อย่างกว้างขวางยั่งยืน ตลอดกาลนาน

ขอเจริญพร

(พระธรรมปิฎก)

สารบัญ

ความคิด : แหล่งสำคัญของการศึกษา	๑
จุดเริ่มของการศึกษา และความไร้การศึกษา	๑
กระบวนการของการศึกษา	๔
ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับจุดเริ่มของการศึกษา	๑๐
ความคิดที่ไม่เป็นการศึกษา	
และความเป็นการศึกษา	๑๔
โยนิโสมนสิการ ๑๐ วิธี	๒๐
ถ้อยแถลง ของ มูลนิธิพุทธธรรม	๕๔
ผลงานเผยแพร่ธรรม ของ มูลนิธิพุทธธรรม	๕๖

ความคิด

แหล่งสำคัญของการศึกษา*

ในการพิจารณาเรื่องความคิด ควรทราบฐานะของความคิด
ในกระบวนการของการศึกษาก่อน

จุดเริ่มของการศึกษา และความไร้การศึกษา

ตัวแท้ของการศึกษานั้น เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปภายใน
ตัวบุคคล แทนนำของกระบวนการแห่งการศึกษา ได้แก่ ความรู้
ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิด ทัศนคติ ค่านิยมที่
ถูกต้อง ดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องกับความ
เป็นจริง เรียกล้วน ๆ ว่า *สัมมาทิฐิ* เมื่อรู้เข้าใจ คิดเห็นดีงาม
ถูกต้องตรงความจริงแล้ว การคิด การพูด การกระทำ และการ
แสดงออกหรือปฏิบัติการต่าง ๆ ก็ถูกต้องดีงาม เกื้อกูล นำไปสู่

* เขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ตามคำอาราธนาของคณะอนุกรรมการดำเนินการ
ศึกษาและกำหนดหลักวิชาการศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ในโครงการ
ศึกษาเพื่อเสนอหลักวิชาการตามแนวพุทธศาสตร์ (เนื้อหาส่วนใหญ่สรุปจาก
พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ บทที่ ๑๘ ว่าด้วย โยนิโสมนสิการ)

การดับทุกข์ แก้ไขปัญหาได้ ในทางตรงกันข้าม ถ้ารู้เข้าใจคิดเห็นผิด มีค่านิยม ทศนคติ แนวความคิดที่ผิด ที่เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ แล้ว การคิด การพูด การกระทำ การแสดงออก และปฏิบัติกรต่าง ๆ ก็พลอยดำเนินไปในทางที่ผิดพลาดด้วย แทนที่จะแก้ไขปัญหาดับทุกข์ได้ ก็กลายเป็นก่อทุกข์สั่งสมปัญหาให้เพิ่มพูนร้ายแรงยิ่งขึ้น

สัมมาทิฏฐิ นั้น แยกได้เป็น ๒ ระดับ คือ

๑. ทศณะ ความคิดเห็น แนวความคิด ทฤษฎี ความเชื่อถือ ค่านิยม ค่านิยม จำพวกที่เชื่อหรือยอมรับรู้การกระทำ และผล การกระทำของตน หรือสร้างความสำนึกในความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน พูดอย่างชาวบ้านว่า เห็นชอบตามคลองธรรม เรียกสั้น ๆ ว่า *กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ* เป็น *สัมมาทิฏฐิระดับโลกีย์* เป็นชั้นจริยธรรม

๒. ทศณะ แนวความคิด ที่มองเห็นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย ความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันหรือตามที่มันเป็น ไม่เอนเอียงไปตามความชอบ ความชังของตน หรือตามที่อยากให้มันเป็นอยากไม่ให้เป็น เป็นความรู้ความเข้าใจสอดคล้องกับความเป็นจริงแห่งธรรมดา เรียกสั้น ๆ ว่า *สัจจานุโลมิกญาณ* เป็น *สัมมาทิฏฐิแนวโลกุตระ* เป็นชั้นลัจธรรม

มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด หลงผิด ก็มี ๒ ระดับเช่นเดียวกัน

คือ ทศณะ แนวความคิด ค่านิยม ที่ปฏิเสธความรับผิดชอบ ไม่ยอมรับการกระทำของตน กับความไม่รู้ไม่เข้าใจโลกและชีวิตตามสภาวะ หลงมองสร้างภาพไปตามความอยากให้เป็น และอยากไม่ให้เป็นของตนเอง

อย่างไรก็ดี กระบวนการของการศึกษาภายในตัวบุคคล จะเริ่มต้นและดำเนินไปได้ ต้องอาศัยความติดต่อกับสภาพแวดล้อมและอิทธิพลจากภายนอกเป็นแรงผลักดัน หรือเป็นปัจจัยก่อตัว ถ้าได้รับการถ่ายทอดแนะนำชักจูง เรียนรู้จากแหล่งความรู้ ความคิดที่ถูกต้อง หรือ รู้จักเลือก รู้จักมอง รู้จักเกี่ยวข้อง พิจารณาโลกและชีวิตในทางที่ถูกต้อง ก็จะทำให้เกิด *สัมมาทิฏฐิ* นำไปสู่การศึกษาที่ถูกต้อง หรือมีการศึกษา แต่ตรงข้ามถ้าได้รับถ่ายทอด แนะนำชักจูง ได้รับอิทธิพลภายนอกที่ไม่ถูกต้อง หรือ ไม่รู้จักคิด ไม่รู้จักพิจารณา ไม่รู้เท่าทันประสบการณ์ต่าง ๆ ก็จะทำให้เกิด *มิจฉาทิฏฐิ* นำไปสู่การศึกษาที่ผิด หรือความไร้การศึกษา

โดยสรุป แหล่งที่มาเบื้องต้นของการศึกษา เรียกว่า *ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ* มี ๒ อย่าง คือ

๑. *ปัจจัยภายนอก* เรียกว่า *ปรโตโฆสะ* แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือเสียงบอกจากผู้อื่น ได้แก่ การรับถ่ายทอดหรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น พ่อ แม่ ครูอาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสาร

ที่ถูกต้อง สั่งสอน อบรม แนะนำชักจูงไปในทางที่ดีงาม

๒. ปัจจัยภายใน เรียกว่า *โยนิโสมนสิการ* แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น

ในทำนองเดียวกัน แหล่งที่มาของการศึกษาที่ผิด หรือความไร้การศึกษา ที่เรียกว่าปัจจัยแห่งมิจฉาทิฎฐิ ก็มี ๒ อย่างเหมือนกัน คือ *ปรโตโฆสะ* เสียงบอกจากภายนอกที่ไม่ดีงาม ไม่ถูกต้อง และ *อโยนิโสมนสิการ* การทำในใจไม่แยบคาย การไม่รู้จักคิด คิดไม่เป็น

กระบวนการของการศึกษา

ได้กล่าวแล้วว่า แกนนำแห่งกระบวนการของการศึกษา ได้แก่ สัมมาทิฎฐิ เมื่อมีสัมมาทิฎฐิเป็นแกนนำและเป็นฐานแล้ว กระบวนการแห่งการศึกษาภายในตัวบุคคลก็ดำเนินไปได้ กระบวนการนี้แบ่งเป็น ๓ ขั้นตอนใหญ่ ๆ เรียกว่า *ไตรสิกขา* (สิกขา หรือหลักการการศึกษา ๓ ประการ) คือ

๑. การฝึกฝนอบรม ในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะ เรียกว่า *อิทธิศีลสิกขา* (เรียกกันง่าย ๆ ว่า *ศีล*)

๒. การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม

เสริมคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิต เรียกว่า *อิทธิจิตตสิกขา* (เรียกกันง่าย ๆ ว่า *สมาธิ*)

๓. การฝึกฝนอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้แก้ไข ปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลส ดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระโปร่งใสเบิกบาน เรียกว่า *อิทธิปัญญาสิกขา* (เรียกกันง่าย ๆ ว่า *ปัญญา*)

หลักการการศึกษา ๓ ประการนี้ จัดวางขึ้นไว้ โดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่า วิธีแก้ปัญหาของอารยชนเป็นพื้นฐาน วิธีแก้ปัญหาแบบอารยชนนี้ เรียกตามคำบาลีว่า *อริยมรรค* แปลว่า ทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชน อริยมรรคนี้มีองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาหรือรายละเอียดของการปฏิบัติ ๘ ประการ คือ

๑. ทศณะ ความคิดเห็น แนวความคิด ความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยมต่าง ๆ ที่ดีงามถูกต้อง มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย สอดคล้องกับความเป็นจริง หรือตรงตามสภาวะ เรียกว่า *สัมมาทิฎฐิ* (เห็นชอบ)

๒. ความคิด ความดำริไตรตรอง หรือคิดการต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เศร้าหมองขุ่นมัว เป็นไปในทางสร้างสรรค์ประโยชน์สุข เช่น คิดในทางเสียสละหวังดี มีไมตรี ช่วยเหลือเกื้อกูล และความคิดที่บริสุทธิ์ อิงสัจจะ อิงธรรม

ไม่เอนเอียงด้วยความเห็นแก่ตัว ความคิดจะได้จะเอา หรือความเคียดแค้น ชิงชัง มุ่งร้ายคิดทำลาย เรียกว่า *สัมมาสังกัปปะ* (ดำริชอบ)

๓. การพูด หรือการแสดงออกทางวาจา ที่สุจริต ไม่ทำร้ายผู้อื่น ตรงความจริง ไม่โกหกหลอกลวง ไม่ส่อเสียด ไม่ให้ร้าย บ้ายสี ไม่หยาบคาย ไม่เหลวไหล ไม่เพ้อเจ้อเลื่อนลอย แต่สุภาพ นิ่มนวลชวนให้เกิดไมตรีสามัคคีกัน ถ้อยคำที่มีเหตุผล เป็นไปในทางสร้างสรรค์ก่อประโยชน์ เรียกว่า *สัมมาวาจา* (วาจาชอบ)

๔. การกระทำที่ดีงาม สุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายกัน สร้างความสัมพันธที่ดีงาม ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข คือ การกระทำ หรือทำการต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้อง หรือไม่จำเป็นไปเพื่อการทำลายชีวิตร่างกาย การทำลายทรัพย์สินของผู้อื่น การล่วงละเมิดสิทธิในคุ้มครอง หรือของรักของหวงแหนของผู้อื่น เรียกว่า *สัมมากัมมันตะ* (กระทำชอบ)

๕. การประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่น เรียกว่า *สัมมาอาชีวะ* (อาชีพชอบ)

๖. การเพียรพยายามในทางที่ดีงามชอบธรรม คือ เพียรหลีกเลี่ยงป้องกันสิ่งชั่วร้ายอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น เพียรละเลิก กำจัดสิ่งชั่วร้ายอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรสร้างสรรค์สิ่งดีงามหรือกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรส่งเสริมพัฒนาสิ่งดีงาม

หรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เพิ่มพูนเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนเพียบพร้อมไพบูลย์ เรียกว่า *สัมมาวายามะ* (พยายามชอบ)

๗. การมีสติกำกับตัว คมใจไว้ ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลานั้น ๆ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน ระลึกรับรู้ถึงสิ่งที่ดีงาม สิ่งที่เกิดกุศลเป็นประโยชน์ หรือธรรมที่ต้องใช้ในเรื่องนั้น ๆ เวลานั้น ๆ ไม่หลงไหลเลื่อนลอย ไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผอเรอ โดยเฉพาะสติที่กำกับทันต่อพฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึก สภาพจิตใจ และความนึกคิดของตน ไม่ปล่อยให้อารมณ์ที่เฝ้าวนหรือย่ำยุมัจจุตกระซึกให้หลุดหลงเลื่อนลอยไปเสีย เรียกว่า *สัมมาสติ* (ระลึกชอบ)

๘. ความมีจิตตั้งมั่น จิตใจดำเนินอยู่ในกิจในงานหรือในสิ่งที่กำหนด (อารมณ์) ได้สม่ำเสมอ แน่วแน่เป็นอันหนึ่งอันเดียวสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวกหวั่นไหว บริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว นุ่มนวล ผ่อนคลาย ไม่เครียดกระด้าง เข้มแข็ง เองาน ไม่หดหู่ ท้อแท้ พร้อมทั้งจะใช้งานทางปัญญาอย่างได้ผลดี เรียกว่า *สัมมาสมาธิ* (จิตมั่นชอบ)

หลักการศึกษ ๓ ประการ หรือ *ไตรสิกขา* นั้น ก็จัดวางรูปขึ้นโดยมุ่งให้ผลเกิดขึ้นตามหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค (มรรควิธีแก้ปัญหา หรือมรรคาแห่งความดับทุกข์) คือ เป็นการฝึกฝนอบรมให้องค์ทั้ง ๘ แห่งมรรคนั้น เกิดมีและเจริญงอกงาม ใช้ประโยชน์ได้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น แก้ไขปัญหาดับทุกข์ได้ดียิ่งขึ้นตามลำดับจนถึงที่สุด กล่าวคือ

๑. อธิศีลสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้ เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เจริญองงาม ขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางความประพฤติ วินัย และความ สัมพันธ์ทางสังคมถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแก่การ สร้างเสริมคุณภาพจิตได้ดี

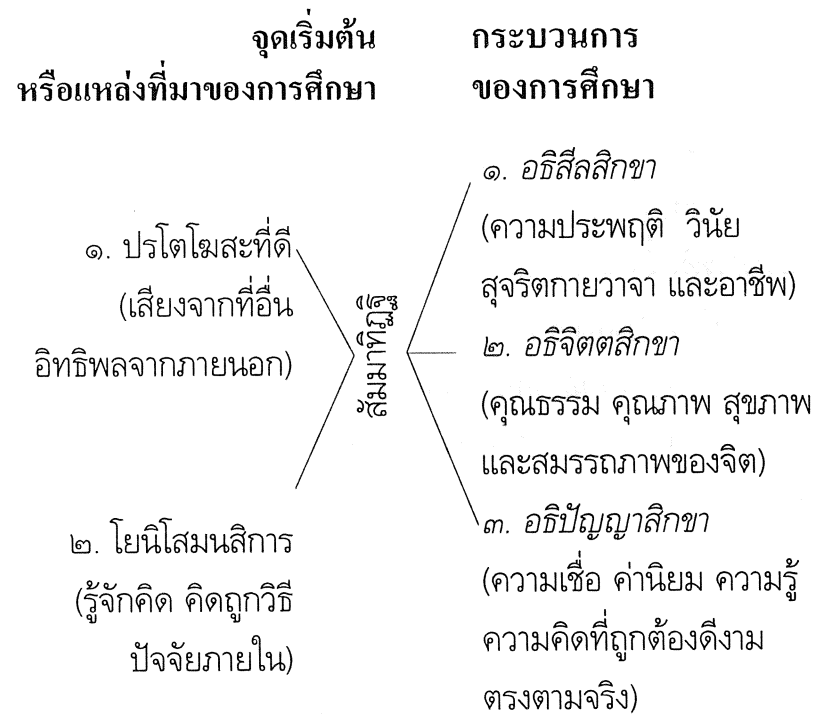
๒. อธิจิตตสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือ ให้เกิดมี สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เจริญ งามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตพัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาได้ดี

๓. อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือ ให้เกิดมี สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เจริญองงามขึ้นจน บุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชน สามารถ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจผ่องใส เบิกบาน ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นต่าง ๆ เป็นอิสระเสรีด้วยปัญญา อย่างแท้จริง

แต่ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า สัมมาทิฐิ ที่เป็นแกนนำแห่ง กระบวนการของการศึกษานั้น จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยแห่ง สัมมาทิฐิ ๒ ประการ ดังนั้น ในการดำเนินงานเกี่ยวกับการศึกษา จุดสนใจที่ควรเน้นกันเป็นพิเศษคือ เรื่องปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ที่เป็นจุดเริ่มต้น เป็นแหล่ง เป็นที่มาของการศึกษา คำที่พูดกันว่า

การให้การศึกษา ก็อยู่ที่ปัจจัย ๒ ประการนี้เอง ส่วนกระบวนการ ของการศึกษา ที่เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา นั้น เพียงแต่รู้เข้าใจไว้ เพื่อจัดสภาพแวดล้อมให้เกื้อกูลและคอยเสริมค้ำคูณกระตุ้นเร้า ให้เนื้อหาของการศึกษาหันเบนดำเนินไปตามกระบวนการนั้น

เมื่อทำความเข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็จะมองเห็นรูปร่างของ กระบวนการแห่งการศึกษา ซึ่งเขียนให้ดูได้ดังนี้

ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับจุดเริ่มของการศึกษา

เมื่อได้ทำความเข้าใจคร่าว ๆ เกี่ยวกับกระบวนการของการศึกษา พอเห็นตำแหน่งแห่งที่ หรือฐานะของความคิดในกระบวนการของการศึกษานั้นแล้ว ก็จะได้กล่าวถึงเรื่องความคิดโดยเฉพาะต่อไป

อย่างไรก็ดี โดยที่ความคิดเป็นอย่างหนึ่งในบรรดาจุดเริ่มหรือแหล่งที่มา ๒ ประการของการศึกษา เมื่อจะพูดถึงความคิดที่เป็นจุดเริ่มอย่างหนึ่ง ก็ควรรู้จักจุดเริ่มอื่นอีกอย่างหนึ่งนั้นด้วย เพื่อจะได้ขอบเขตความเข้าใจที่กว้างขวางชัดเจนยิ่งขึ้น

ก่อนอื่น พึงพิจารณาพุทธพจน์ ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ มี ๒ ประการดังนี้ คือ ปรโตโมสะ และโยนิโสมนสิการ”^๑

“โดยกำหนดว่าเป็นองค์ประกอบภายนอก เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายนอกอื่น แม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่เหมือนความมีกัลยาณมิตรเลย”

“โดยกำหนดว่าเป็นองค์ประกอบภายใน เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบอื่น แม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่เหมือนโยนิโสมนสิการเลย”^๒

^๑ อจ.ทฎ. ๒๐/๓๗๑/๑๑๐ (ปรโตโมสะในที่นี้หมายถึง ปรโตโมสะฝ่ายดี)

^๒ อจ.เอก. ๒๐/๑๐๘. ๑๑๒/๒๒

ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐินั้น ได้แสดงความหมายในที่นี้ว่า เป็นจุดเริ่มหรือแหล่งที่มาของการศึกษา หรืออาจจะเรียกว่า *บุพภาคของการศึกษา* เพราะเป็นป่อเกิดของสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนนำเป็นต้นทาง และเป็นตัวยืนของกระบวนการแห่งการศึกษาทั้งหมด

๑. ปรโตโมสะ แปลว่า เสียงจากอื่น หรือ การกระตุ้นชักจูงจากภายนอก ได้แก่ การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจงอธิบายจากผู้อื่น ตลอดจนการเรียนรู้เลียนแบบจากแหล่งต่าง ๆ ภายนอก หรืออิทธิพลจากภายนอก แหล่งสำคัญของการเรียนรู้ประเภทนี้ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ เพื่อน คนแวดล้อมใกล้ชิด ผู้ร่วมงาน ผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา บุคคลมีชื่อเสียง คนโด่งดัง คนผู้ได้รับความนิยมในด้านต่าง ๆ หนังสือ สื่อมวลชนทั้งหลาย สถาบันทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะที่แนะนำในทางถูกต้อง ดีงาม ให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง โดยเฉพาะที่สามารถช่วยนำไปสู่ปัจจัยที่ ๒ ได้ ปัจจัยข้อนี้ จัดเป็นองค์ประกอบฝ่ายภายนอก หรืออาจเรียกว่า *ปัจจัยทางสังคม* บุคคลผู้มีคุณสมบัติเหมาะสมสามารถทำหน้าที่เป็นปรโตโมสะที่ดี มีคุณภาพสูง มีคำเรียกเฉพาะว่า *กัลยาณมิตร* ตามปกติกัลยาณมิตรจะทำหน้าที่เป็นผลดี ประสบความสำเร็จแห่งปรโตโมสะได้ ต้องสามารถสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้เล่าเรียน หรือรับการฝึกสอนอบรม จึงเรียกวิธีเรียนรู้ในข้อนี้ได้ว่า *วิธีการแห่งศรัทธา* ถ้าผู้มีหน้าที่ให้ปรโตโมสะ เช่น

ครู อาจารย์ พ่อแม่ ไม่สามารถทำให้เกิดศรัทธาได้ และผู้เล่าเรียน เช่น เด็ก ๆ เกิดมีศรัทธาต่อแหล่งความรู้ความคิดอื่น ๆ มากกว่า เช่น ดาราในสื่อมวลชน เป็นต้น และถ้าแหล่งเหล่านั้น ให้ประโยชน์ที่ชั่วร้ายผิดพลาด อันตรายย่อมเกิดขึ้นในกระบวนการแห่งการศึกษา อาจเกิดการศึกษที่ผิดหรือความรู้การศึกษา

๒. โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หรือ คิดถูกวิธี แปลง่าย ๆ ว่า ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น หมายถึง การคิดอย่างมีระเบียบหรือคิดตามแนวทางของปัญญา คือ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ เช่น ตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึก ด้วยตัณหาอุปาทานของตนเองเข้าจับหรือเคลือบคลุม ทำให้เกิดความดีงาม และแก้ปัญหาได้ ข้อนี้เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน หรือ *ปัจจัยภายในตัวบุคคล* และอาจเรียกตามองค์กรธรรมที่ใช้งานว่า *วิธีการแห่งปัญญา*

บรรดาปัจจัย ๒ อย่างนี้ ปัจจัยข้อที่ ๒ คือ โยนิโสมนสิการ เป็นแกนกลาง หรือส่วนที่ขาดไม่ได้ของการศึกษา การศึกษาจะสำเร็จผลแท้จริง บรรลุจุดมุ่งหมายได้ก็เพราะปัจจัยข้อที่ ๒ นี้ ปัจจัยข้อที่ ๒ อาจให้เกิดการศึกษาได้โดยไม่มีข้อที่ ๑ แต่ปัจจัยข้อที่ ๑ จะต้องนำไปสู่ปัจจัยข้อที่ ๒ ด้วย จึงจะสัมฤทธิ์ผลของ

การศึกษาที่แท้ การค้นพบต่าง ๆ ความคิดริเริ่ม ความก้าวหน้าทางปัญญาที่สำคัญ ๆ และการตรัสรู้สังขารธรรม ก็สำเร็จได้ด้วย โยนิโสมนสิการ อย่างไรก็ตาม แม้ความจริงจะเป็นเช่นนี้ก็ไม่มีพินิจดูแคลนความสำคัญของปัจจัยข้อแรก คือ ปรโตโฆสะ เพราะตามปกติคนที่ไม่ต้องอาศัยปรโตโฆสะเลย ใช้แต่โยนิโสมนสิการอย่างเดียว ก็มีแต่อัจฉริยบุคคลยอดเยี่ยม เช่น พระพุทธเจ้า เป็นต้น ซึ่งมีน้อยท่านอย่างยิ่ง ส่วนคนทั่วไปที่เป็นส่วนใหญ่หรือคนทั้งหมดในโลก ต้องอาศัยปรโตโฆสะเป็นที่ชักนำชี้ช่องทางให้กิจกรรมในทางการศึกษาที่จัดกันอยู่ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งดำเนินการกันเป็นระบบ เป็นงานเป็นการ การถ่ายทอดความรู้ และศิลปวิทยาการต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องของสุตะ ก็ล้วนเป็นเรื่องของ ปรโตโฆสะทั้งสิ้น การสร้างปรโตโฆสะที่ดิงามโดยกัลยาณมิตร จึงเป็นเรื่องที่ควรได้รับความเอาใจใส่ตั้งใจจัดเป็นอย่างยิ่ง จุดที่พึงยำเกี่ยวกับโยนิโสมนสิการ นั่นก็คือ เมื่อดำเนินกิจการในทางการศึกษา อำนาจปรโตโฆสะที่ติดอยู่นั้น กัลยาณมิตรพึงระลึกอยู่เสมอว่า ปรโตโฆสะที่อำนาจให้มันจะต้องเป็นเครื่องปลุกเร้าโยนิโสมนสิการ ให้เกิดขึ้นแก่ผู้เล่าเรียนรับการศึกษา

เมื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นกันอย่างนี้แล้ว ก็หันมาพูดจำกัดเฉพาะเรื่องความคิดต่อไป

ความคิดที่ไม่เป็นการศึกษา และความคิดที่เป็นการศึกษา

การคิดเกิดพ่วงต่อจากกระบวนการรับรู้ กระบวนการรับรู้ นั้น เริ่มต้นด้วยการที่อายตนะ* ประสบกับอารมณ์^๑ และเกิดวิญญาณ คือ ความรู้ต่ออารมณ์นั้น เช่น เห็น ได้ยิน ตลอดถึงรู้ต่อเรื่องในใจ เมื่อเกิดความเป็นไปอย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่ามีการรับรู้ หรือภาษาบาลีเรียกว่า *ผัสสะ* เมื่อมีการรับรู้ ก็จะมีความรู้สึกต่ออารมณ์นั้น เช่น สุข สบาย ทุกข์ ไม่สบาย หรือเฉย ๆ เรียกว่า *เวทนา* พร้อมกันนั้น ก็จะมีการหมายรู้อารมณ์ว่าเป็นนั้นเป็นนี่ เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เรียกว่า *สัญญา* จากนั้นก็เกิดความคิด ความดำริตริตริกต่าง ๆ เรียกว่า *วิตักกะ* กระบวนการรับรู้เป็นไปอย่างนี้เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นการประสบอารมณ์ โดยได้รับประสบการณ์ภายนอก หรือการนึกถึงยกเอาเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นมาพิจารณาในใจ เขียนให้ดูง่าย ๆ โดยยกความรู้ทางตาเป็นตัวอย่าง

ตา + รูป + เห็น = การรับรู้ →
(อายตนะ) (อารมณ์) (จักขุวิญญาณ) (ผัสสะ)

→ รู้สึกสุขทุกข์ → จำได้หมายรู้ → คิด
(เวทนา) (สัญญา) (วิตักกะ)

* อ่านคำอธิบายเพิ่มเติมในหน้า ๕๓

^๑ อารมณ์ในที่นี้ = sense-object ไม่ใช่ emotion สมัยปัจจุบัน เรียกบางส่วนของอารมณ์ว่า “สิ่งเร้า”

ขั้นตอนของการคิด (วิตักกะ) มีความสำคัญอย่างยิ่ง ในการกำหนดบุคลิกภาพ และวิถีชีวิตของบุคคล ตลอดถึงสังคม จึงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการศึกษา แต่ความคิดนั้นจะเป็นอย่างไร ย่อมต้องอาศัยปัจจัยที่กำหนดหรือปรุงแต่งความคิดนั้นอีกต่อหนึ่ง ปัจจัยอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิด ได้แก่ความรู้สึก สุขทุกข์ (*เวทนา*) ตามปกติสำหรับคนทั่วไป เมื่อมีการรับรู้และเกิดเวทนาแล้ว ถ้าไม่มีปัจจัยอย่างอื่นเข้ามาแปรหรือตัดตอน เวทนาจึงเป็นตัวกำหนดวิถีของความคิด คือ ถ้ารู้สึกสบายเป็นสุข ก็ชอบใจ อยากได้ อยากเสพ อยากเอา (ตัณหาฝ่ายบวก) ถ้ารู้สึกไม่สบาย บีบคั้น เป็นทุกข์ ก็ขัดใจไม่ชอบ อยากเลี่ยงพ้นหรืออยากทำลาย (ตัณหาฝ่ายลบ) ต่อจากนั้น ความคิดปรุงแต่งต่าง ๆ ก็จะกำหนดเน้นหรือพุ่งไปที่อารมณ์ คือสิ่งซึ่งเป็นที่มาของเวทนานั้น เอาสิ่งนั้นเป็นที่จับของความคิด พร้อมด้วยความจำได้ หมายรู้ว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ (*สัญญา*) แล้วความคิดปรุงแต่งก็ดำเนินไปตามวิถีทางของความชอบใจ ไม่ชอบใจนั้น เครื่องปรุงแต่งของความคิด ก็คือ ความโน้มเอียง ความเคยชิน กิเลส จิตนิสัยต่าง ๆ ที่จิตได้สั่งสมไว้ (*สังขาร*) และคิดอยู่ในกรอบในขอบเขต ในแนวทางของสังขารนั้น จากความคิดก็อาจแสดงออกมาเป็นการทำ การพูด การแสดงบทบาทต่าง ๆ ถ้าไม่ถึงขั้นแสดงออกภายนอก อย่างน้อยก็มีผลกระทบต่าง ๆ อยู่ภายในจิตใจ เป็นผลในทางผูกมัด จำกัดตัว ทำให้จิตคับแคบบ้าง เกิดความกระทบกระทั่ง วุ่นวาย เร่าร้อน ชุ่นมัว เศร้าหมอง บีบคั้น

ใจบ้าง หรือถ้าเป็นการพิจารณาเรื่องราว คิดการต่าง ๆ ก็ทำให้เอนเอียง ไม่มองเห็นตามเป็นจริง อาจเคลือบแฝงด้วยความอยากได้ อยากเอา หรือความคิดร้ายมุ่งทำลาย แม้ในกรณีที่เกิดความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ ถ้าไม่รู้จักคิด ปล่อยให้ความคิดอยู่ใต้อิทธิพลของเวทนานั้น ก็จะเกิดความคิดแบบเพื่อฝันเลื่อนลอยไร้จุดหมาย หรือไม่ก็กลายเป็นอัตถ์อันตันอื้อไป ซึ่งรวมเรียกว่าเป็นสภาพที่ไม่เกื้อกูลต่อคุณภาพชีวิต (เป็นอกุศล) สร้างปัญหาและก่อให้เกิดทุกข์ กระบวนการของความคิดนี้ เขียนให้ดูง่าย แสดงเฉพาะสภาพจิตหรือองค์ธรรม ที่เป็นตัวแสดงบทบาทสำคัญ ๆ ดังนี้

การรับรู้ → ความรู้สึกสุขทุกข์ → ความอยากที่เป็นปฏิภิกิริยา ฯลฯ
(ผัสสะ) (เวทนา) (ตัณหา)

→ ปัญหา
(ทุกข์)

ในชีวิตของคนทั่วไป กระบวนการแห่งปัญหานี้ เป็นกิจกรรมส่วนใหญ่ที่ดำเนินไปเกือบตลอดเวลา ในวันหนึ่ง ๆ อาจเกิดขึ้นแล้ว ๆ เล่า ๆ นับครั้งไม่ถ้วน ชีวิตที่ไม่มีการศึกษา ย่อมถูกรอบงำและกำหนดด้วยกระบวนการแห่งความคิดอย่างนี้ ความเป็นไปของกระบวนการนี้ดำเนินไปได้เองง่าย ๆ โดยไม่ต้องใช้สติปัญญา ไม่ต้องใช้ความรู้ความเข้าใจหรือความสามารถอะไรเลย

จัดเป็นธรรมดาขั้นพื้นฐานที่สุด ยิ่งได้สั่งสมความเคยชินไว้มาก ๆ ก็ยิ่งเป็นไปเอง อย่างคล่องแคล่ว อย่างที่เรียกว่าล่องลอย เพราะการที่เป็นไปอย่างปราศจากปัญญา ไม่ต้องมีสติปัญญาเข้ามาเกี่ยวข้อง และสติปัญญาไม่ได้เป็นตัวควบคุม จึงเรียกว่าเกิดจากอวิชชา และจึงเป็นกระบวนการที่ไม่เป็นไปเพื่อแก้ไขปัญหา แต่เป็นไปเพื่อก่อปัญหา ทำให้เกิดทุกข์ เรียกว่าเป็น *ปัจจัยการแห่งทุกข์* ลักษณะทั่วไปของมันคือ เป็นการคิดที่สนองตัณหา ผลของมันคือการก่อปัญหา ทำให้เกิดทุกข์ จึงไม่เป็นการศึกษา สรุปสั้น ๆ จะเรียกว่า กระบวนการคิดแบบสนองตัณหา หรือการคิดแบบก่อปัญหา หรือวงจรแห่งความทุกข์ก็ได้

เมื่อมนุษย์เริ่มมีการศึกษาขึ้น ก็คือ มนุษย์เริ่มใช้สติปัญญา ไม่ปล่อยให้กระบวนการคิด หรือวงจรปัจจัยการข้างต้นนั้นดำเนินไปเรื่อย ๆ คล่อง ๆ แต่มนุษย์เริ่มใช้สติสัมปชัญญะ และองค์ประกอบอื่น ๆ เข้ามาตัดตอน หรือลดทอนกระแสของกระบวนการคิดแบบนั้น ทำให้กระบวนการคิดแบบสนองตัณหาขาดตอนไปเสียบ้าง แปรไปเสียบ้าง ดำเนินไปในทิศทางหรือรูปอื่น ๆ บ้าง ทำให้มนุษย์เริ่มหลุดพ้นเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาส ไม่ถูกรับรองความคิดแบบนั้นครอบงำกำหนดเอาเต็มที่โดยสิ้นเชิง ในเบื้องต้น ตัวแปรนั้นอาจเป็นเพียงเสียงเห็นยวรัฐ หรือรูปสำเร็จแห่งความคิดที่ได้รับถ่ายทอดโดยปรโตโฆสะ จากบุคคลหรือสถาบันต่าง ๆ และซึ่งตนยึดถือเอาไว้ด้วยศรัทธา แต่ตัวแปรจากปรโตโฆสะอย่างนั้น มีผลเพียงแค่นี้ที่ยึดเหนี่ยวดึงตัวไว้

หรือขัดขวางไว้ไม่ให้ไหลไปตามกระแสของกระบวนการคิดนั้น หรืออย่างดีก็ได้แต่ให้รูปแบบความคิดที่ตายตัวไว้ยึดถือแทน ไม่เป็นทางแห่งการคิดค้นหาโดยอิสระของบุคคลนั้นเอง แต่ในขั้นสูงขึ้นไป โปรโตโมสะที่ดีอาจชักนำศรัทธาประเภทที่น่าต่อไปสู่ความคิดเองได้ ขอยกตัวอย่างเปรียบเทียบ

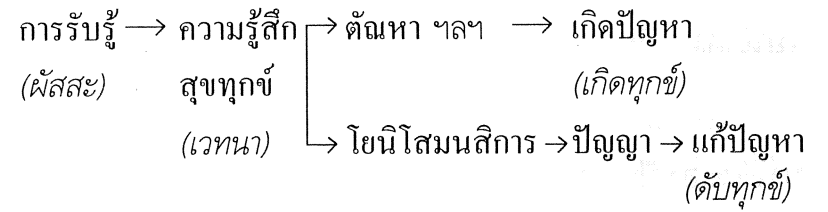
โปรโตโมสะที่ชักนำให้เกิดศรัทธาแบบรูปสำเร็จตายตัว ไม่เป็นสื่อนำการคิดพิจารณาต่อไป เช่น ให้เชื่อว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไร ย่อมสุดแต่เทพเจ้าบันดาล หรือเป็นเรื่องของความบังเอิญ เมื่อเชื่ออย่างนี้แล้ว ก็ได้แต่คอยรอความหวังจากเทพเจ้าหรือโชคชะตา ไม่ต้องคิดค้นอะไรต่อไป

ส่วนโปรโตโมสะ ที่ชักนำศรัทธาแบบเป็นสื่อโยงให้เกิดความคิดพิจารณา เช่น ให้เชื่อว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไรย่อมแล้วแต่เหตุปัจจัย เมื่อเชื่ออย่างนี้แล้ว เกิดเหตุการณ์อะไรขึ้น ก็ย่อมคิดค้นสืบสาวหาเหตุปัจจัย ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อ ๆ ไป

ความคิดพิจารณาที่ศรัทธาต่อโปรโตโมสะช่วยสื่อหน้านั้น เริ่มต้นด้วยองค์ธรรมที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า โปรโตโมสะที่ดี สร้างศรัทธาชนิดที่ชักนำให้เกิดโยนิโสมนสิการ เมื่อโยนิโสมนสิการเกิดขึ้นแล้วก็หมายถึงว่า ได้มีจุดเริ่มของการศึกษาแล้ว จากนั้นก็จะเกิดการคิดที่ใช้ปัญญาและทำให้ปัญญาเจริญงอกงามยิ่งขึ้น นำไปสู่การแก้ปัญหา เป็นทางแห่งความดับทุกข์ และนี่ก็คือ การศึกษา พูดสั้น ๆ ว่ากระบวนการคิดที่สนองปัญญา คือ การคิดที่แก้ปัญหา นำไปสู่ความดับทุกข์และ

เป็นการศึกษา

จุดสำคัญที่โยนิโสมนสิการเข้ามาเริ่มบทบาท ก็คือการตัดตอนไม่ให้เวทนามีอิทธิพลเป็นปัจจัยก่อให้เกิดต้นเหตุต่อไป คือให้มีแต่เพียงการส่ายแวทนา แต่ไม่เกิดต้นเหตุ เมื่อไม่เกิดต้นเหตุ ก็ไม่มีความคิดปรุงแต่งตามอำนาจของต้นเหตุต่อไป เมื่อตัดตอนกระบวนการคิดสนองต้นเหตุแล้ว โยนิโสมนสิการก็นำความคิดไปสู่แนวทางของการก่อเกิดปัญญา แก้ปัญหา ดับทุกข์ และทำให้เกิดการศึกษาต่อไป อาจเขียนกระบวนการความคิดให้ดูง่าย ๆ ดังนี้

อย่างไรก็ดี สำหรับมนุษย์ปุถุชน แม้เริ่มมีการศึกษาบ้างแล้ว แต่กระบวนการความคิด ๒ อย่างนี้ ยังเกิดสลับกันไปมา และกระบวนการหนึ่งอาจไปเกิดแทรกในระหว่างของอีกกระบวนการหนึ่ง เช่น กระบวนการแบบแรกอาจดำเนินไปจนถึงเกิดต้นเหตุแล้ว จึงเกิดโยนิโสมนสิการขึ้นมาตัดและหันเหไปใหม่ หรือกระบวนการแบบหลังดำเนินไปถึงปัญญาแล้ว เกิดมีต้นเหตุขึ้นในรูปใหม่แทรกเข้ามา จึงเกิดมีกรณีที่น่าเอาผลงานของปัญญาไปปรับใช้ความต้องการของต้นเหตุได้ เป็นต้น

บุคคลที่มีการศึกษาสมบูรณ์แล้ว เมื่อคิดก็จะคิดอย่างมีโยนิโสมนสิการ เมื่อไม่คิดก็จะอยู่อย่างมีสติครองใจ คือมีจิตกำกับอยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำและพฤติกรรมที่กำลังดำเนินไปอยู่ของตน

อนึ่ง ที่ว่าเมื่อคิดก็จะคิดอย่างมีโยนิโสมนสิการนั้น ก็หมายถึงมีสติอยู่พร้อมด้วย เพราะโยนิโสมนสิการเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงสติและทำให้ต้องใช้ปัญญา เมื่อความคิดเดินอยู่อย่างเป็นระเบียบมีจุดหมาย จิตก็ไม่ล่องลอยเลื่อนเซไป ต้องกุมอยู่กับกิจที่กำลังกระทำนั้น เรียกว่า มีสติ

โยนิโสมนสิการ ๑๐ วิธี

เพื่อให้ปรโตโมสะ นำไปสู่โยนิโสมนสิการ ทำให้คนรู้จักคิดหรือคิดเองเป็น อันเป็นจุดเริ่มของการศึกษา และจำเป็นสำหรับการที่จะมีการศึกษา จึงจะเสนอวิธีคิดที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำไว้สัก ๑๐ วิธี

คนทั่วไป ซึ่งได้สั่งสมความเคยชินให้จิตมีนิสัยแห่งการคิดในแนวทางของการสนองตัณหา หรือคิดโดยมีความชอบใจไม่ชอบใจเป็นพื้นฐานมาเป็นเวลายาวนาน วิธีโยนิโสมนสิการแบบต่าง ๆ นี้ จะเริ่มเป็นเครื่องฝึกในการสร้างนิสัยใหม่ให้แก่อัจฉิต การสร้างนิสัยใหม่นี้อาจจะต้องใช้เวลาบางบ้าง เพราะนิสัยเดิมเป็นสิ่งที่สั่งสมมานาน คนละเป็นสิบ ๆ ปี แต่เมื่อได้ฝึกขึ้นบ้างแล้วก็ได้ผลคุ้มค่า

เพราะเป็นการคิดที่ทำให้เกิดปัญญา ทำให้แก้ปัญหาคับความทุกข์ได้ แม้จะยังทำไม่ได้สมบูรณ์ ก็ยังพอเป็นเครื่องช่วยให้เกิดสมดุล และได้มีทางออกในยามที่ถูกความคิดตามแนวโน้มเสียเดิมชักนำไปสู่ความอับจน สู่อุบัติทุกข์และปัญหาบีบคั้นต่าง ๆ

อนึ่ง พึงทราบว่ามีโยนิโสมนสิการแบบต่าง ๆ ถึงจะมีมากอย่างไร ก็สรุปลงได้เป็น ๒ ประเภทเท่านั้น คือ

๑. โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจตามเป็นจริงตรงตามสภาวะแท้ ๆ เน้นที่การขจัดอวิชชาเป็นเครื่องนำไปสู่ โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ อาจเรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับสังฆธรรม

๒. โยนิโสมนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเจ้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมต่าง ๆ เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหาเป็นเครื่องนำไปสู่ โลกียสัมมาทิฏฐิ อาจเรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับจริยธรรม

วิธีโยนิโสมนสิการต่อไปนี้เป็นบางอย่างใช้ประโยชน์ได้ประเภทเดียว บางอย่างใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองประเภท ในที่นี้จะยังไม่แยกกลุ่มไว้ จะยกมาแสดงทีละอย่างตามลำดับที่เห็นสมควร และชี้แจงประโยชน์เป็นข้อ ๆ ไป หรือให้ผู้อ่านพิจารณาตนเอง ซึ่งก็จะแยกได้โดยไม่ยาก

๑. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ต่าง ๆ ให้รู้จักสภาวะตามที่มันเป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา

ค้นหาหนทางแก้ไขด้วยการสืบสาวหาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา จะเรียกว่า *วิธีคิดแบบอภิปัจจยตา* หรือ *วิธีคิดแบบปัจจยาการ* ก็ได้ ในทางปฏิบัติ อาจแยกวิธีคิดนี้ได้ ๒ อย่าง คือ

ก. *คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์* คือ เมื่อพบกับปรากฏการณ์ หรือเรื่องที่เราพิจารณาอย่างหนึ่งอย่างใด ก็มองหยังย้อนและสืบสาวซักไยงออกไปถึงปัจจัยต่าง ๆ ทั้งหลายที่เข้ามาสัมพันธ์กันก่อให้เกิดผลหรือปรากฏการณ์นั้น ๆ ขึ้น เช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนบ่อย ๆ ให้พระสาวกพิจารณาว่า “เมื่อสิ่งนั้นมี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนั้นเกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ฯลฯ”

ข. *คิดแบบสอบสวน หรือตั้งคำถาม* คือ เมื่อประสบพบเห็นสิ่งใด ๆ ที่ควรพิจารณา ก็ควรตั้งคำถามแก่ตนว่า ทำไม เพราะอะไร เช่นที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งปัญหาถามพระองค์เองก่อนตรัสรู้ ว่า “ตัณหาเกิดมีขึ้นเพราะอะไร อะไรเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา” เป็นต้น แล้วคิดสืบสาวหาเหตุปัจจัยต่อไป

๒. *วิธีคิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ* หรือกระจายเนื้อหา เป็นวิธีคิดสำคัญอีกแบบหนึ่ง ที่มุ่งเพื่อเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะของมันตามธรรมดา สิ่งทั้งหลายก็ดี ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ก็ดี เรื่องราวต่าง ๆ ที่อุบัติขึ้นก็ดี เกิดจากส่วนประกอบย่อย ๆ มาประมวลกันเข้า เมื่อแยกแยะกระจายออกไปให้เห็นองค์ประกอบย่อย ๆ ต่าง ๆ ได้แล้ว จึงจะรู้จักสิ่งนั้น เรื่องราว นั้น ๆ ได้ถูกต้องแท้จริง หรือจับจุดที่เป็นปัญหาได้ แล้วจึงจะแก้ไขปัญหาลำเร็จ

ตัวอย่างของการคิดแบบนี้ เช่นที่พระพุทธศาสนาแยกแยะชีวิตออกเป็นส่วนประกอบย่อยต่าง ๆ เช่นเป็น *ขั้น* ๕ เป็นต้น

๓. *วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา* คือ มองเหตุการณ์ สถานการณ์ ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย โดยหยั่งรู้เข้าใจธรรมดาธรรมชาติของมัน ซึ่งจะต้องเป็นไปอย่างนั้น ในฐานะที่มันเป็นสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ประดังประดังขึ้น จึงจะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยเหล่านั้น กล่าวคือ การที่มันเกิดขึ้นแล้วจะต้องดับไปไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่คงอยู่ตลอดไป มีภาวะที่ถูกปัจจัยต่าง ๆ ที่ขัดแย้งบีบคั้นได้ ไม่มีอยู่และไม่สามารถดำรงอยู่โดยตัวของมันเอง ขึ้นต่อเหตุปัจจัยของมัน ไม่ขึ้นต่อความเรียกร้องปรารถนาของใคร ลักษณะเหล่านี้ก็คือ ไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ จึงเรียกความคิดแบบนี้ได้อีกอย่างหนึ่งว่า *วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์* วิธีคิดแบบนี้ที่ถูกต้อง ต้องดำเนินไปให้ครบ ๒ ขั้นตอน คือ

ก. *ขั้นที่หนึ่ง รู้เท่า* คือรู้เท่าทันและยอมรับความจริง เป็นขั้นวางใจวางท่าทีต่อสิ่งทั้งหลาย โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นท่าทีแห่งปัญญา เช่น เมื่อประสบสถานการณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ก็ตั้งจิตสำนึกขึ้นในเวลานั้นว่า เราจะมองตามความเป็นจริง ไม่มองตามความอยากของเรา ที่อยากให้เป็นหรืออยากไม่ให้ เป็น รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น ตามเหตุปัจจัยของมัน เปลื้องตัวเป็นอิสระได้ ไม่เอาตัวเข้าไปให้ถูกกดถูกบีบ

ข. *ขั้นที่สอง เร่งทำ* คือแก้ไขและทำการไปตามเหตุปัจจัย เป็นขั้นปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของ

ธรรมชาติ เป็นการปฏิบัติด้วยปัญญา คือรู้ว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไร ก็ยอมเป็นไปตามเหตุปัจจัย ขึ้นต่อเหตุปัจจัย ไม่ใช่ขึ้นต่อความอยาก ความปรารถนาของเรา หรือของใคร ๆ เมื่อเราต้องการให้มันเป็นอย่างไร ก็ต้องทำที่เหตุปัจจัยให้มันเป็นอย่างนั้น จึงต้องศึกษาให้รู้เข้าใจเหตุปัจจัยทั้งหลาย ที่จะทำให้มันเป็นอย่างนั้น แล้วแก้ไขหรือจัดทำการที่ตัวเหตุปัจจัยนั้น ๆ เมื่อทำเหตุปัจจัยได้ พร้อมบริบูรณ์ที่จะให้เป็นอย่างนั้น มันก็ต้องเป็นอย่างนั้น ถ้าเหตุปัจจัยไม่พร้อมที่จะให้เป็น มันก็ไม่เป็น แล้วก็รู้และแก้ไขกันที่เหตุปัจจัยนั้นแหละ ไม่ใช่แก้ด้วยความอยาก เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ก็ ดำรงตนอยู่เป็นอิสระ อยู่อย่างอิสระ ทำการได้ดีที่สุด พร้อมทั้งไม่มีความทุกข์

อนึ่ง ด้วยเหตุที่สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้แน่นอน เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา ตามเหตุปัจจัยที่มากมายและใหม่ ๆ แปลก ๆ แทรกเข้ามา เราจึงนิ่งนอนใจไม่ได้ จะต้องชวนชวายศึกษา แล้วเร่งรัดป้องกันแก้ไขเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อม และสร้างสรรค์ส่งเสริมเหตุปัจจัยแห่งความเจริญ ด้วยความไม่ประมาท

๔. วิธีคิดแบบแก้ปัญห หรือ **วิธีคิดแบบอริยสัง** เป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องจากวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา (แบบที่ ๓) นั่นเอง คือเมื่อเข้าใจคติธรรมดาของสิ่งทั้งหลาย วางใจได้แล้ว ตกลงใจว่าจะแก้ปัญหที่ตัวเหตุปัจจัย จากนั้นก็ดำเนินความคิดต่อไปตามวิธีคิดแบบอริยสังนี้ วิธีคิดแบบนี้มีหลักการสำคัญ คือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือทุกข์ โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจปัญหาหรือความทุกข์

ให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข พร้อมกันนั้นก็กำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่จะเป็นไปได้ได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา โดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่ได้กำหนดไว้ นั่นทั้งนี้ อาจจัดวางเป็นขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ ๑ กำหนดรู้ทุกข์ คือ แยกแยะแกลงปัญหา ทำความเข้าใจปัญหา สภาพและขอบเขตของปัญหา สภาพของสิ่งที่ เป็นปัญหา ให้เข้าใจชัดเจนว่าเป็นอะไร คืออะไร เป็นที่ตรงไหน เหมือนแพทย์ตรวจดูอาการของโรค ความผิดปกติของร่างกาย วินิจฉัยให้รู้ว่าเป็นอะไรที่ตรงไหน รู้เข้าใจโรคและร่างกาย เฉพาะอย่างยิ่งส่วนซึ่งเป็นที่ตั้งของโรคให้ชัดเจน (ทุกข์)

ขั้นที่ ๒ สืบสาวเหตุแห่งทุกข์ ที่จะพึงละ คือ วิเคราะห์ตรวจค้นหามูลเหตุหรือต้นตอของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไข กำจัด หรือทำให้หมดสิ้นไป ตามปกติขั้นนี้ตรงกับวิธีคิดแบบที่ ๑ คือใช้วิธีคิดแบบปัจเจกการนั่นเอง เหมือนแพทย์ค้นหาสมุฏฐานของโรค รู้ชนิดของเชื้อโรค ความผิดปกติของร่างกาย ความวิปริตทางจิตใจ หรือสาเหตุภายนอกอย่างหนึ่งอย่างใดที่เป็นสาเหตุของโรค ซึ่งจะเยียวยาได้ถูกต้องตรงจุด โดยมีใช้รักษาแต่เพียงอาการ (สมุทัย)

ขั้นที่ ๓ เล็งหมายชัดซึ่งการดับทุกข์ ที่จะทำให้สำเร็จ คือ เล็งเห็นชัดเจนถึงภาวะปราศจากปัญหาซึ่งเป็นที่มุ่งหมาย ว่าคืออะไร เป็นไปได้จริงหรือไม่ เป็นไปได้ได้อย่างไร เช่นว่า เราต้องการอะไรแน่ อะไรกันแน่ที่เราควรต้องการ และสามารถต้องการ ชีวิตของเรา

ต้องการอะไร อะไรควรเป็นจุดหมายแห่งชีวิตของเรา ดังนี้เป็นต้น มีความชัดเจนเกี่ยวกับเป้าหมายและหลักการทั่วไป หรือตัวกระบวนการของการแก้ปัญหา ก่อนที่จะวางรายละเอียดและกลวิธีปลีกย่อยในขั้นตอนการ เหมือนแพทย์รู้ว่าโรคนั้น ๆ รักษาได้ ภาวะที่หายจากโรคนั้นจะแค่นั้นอย่างนั้น มองเห็นกระบวนการของโรคชัดเจนว่าจะหายไปได้อย่างไรนั้น ๆ ด้วยอย่างนั้น ๆ เพื่อไม่ต้องรักษาสุ่ม ๆ ไป (นิโรธ)

ขั้นที่ ๔ จัดวางวิธีการดับทุกข์ ที่จะต้องปฏิบัติ คือ เมื่อมีความชัดเจนเกี่ยวกับเป้าหมายและหลักการทั่วไปแล้ว ก็กำหนดวางวิธีการ แผนการ และรายการสิ่งที่ต้องทำในการที่จะแก้ไข กำจัดสาเหตุของปัญหาให้สำเร็จ โดยสอดคล้องกับเป้าหมายและหลักการทั่วไปนั้น เพื่อเตรียมลงมือแก้ไขปัญหาต่อไป เหมือนแพทย์เมื่อมีความชัดเจนเกี่ยวกับกระบวนการของโรคว่าจะหายไปอย่างไร ๆ เชื้อโรคหรือสมุฏฐาน จะถูกกำจัดด้วยอะไร ๆ แล้วก็วางยา วางรายละเอียดขั้นตอนการรักษา วิธีปฏิบัติตัวของคนไข้ เป็นต้น เพื่อบำบัดโรคให้สำเร็จต่อไป (มรรค)

๕. **วิธีคิดแบบบรรณธรรมสัมพันธ์** หรือ คิดตามหลักการและความมุ่งหมาย เป็นวิธีคิดในระดับปฏิบัติการหรือลงมือทำ คือ การที่จะปฏิบัติกิจกรรมทำการต่าง ๆ โดยรู้เข้าใจถึงหลักการ และความมุ่งหมายของเรื่องนั้น ๆ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกับจุดมุ่งหมายว่า หลักการนั้น ๆ จะดำเนินไปเพื่อจุดหมายอะไร เพื่อให้เป็นการปฏิบัติที่ได้ผลตรงตามความ

มุ่งหมายนั้น ไม่กลายเป็นการปฏิบัติที่เคลื่อนคลาดเลื่อนลอย งามาย เช่น เมื่อจะประพฤติปฏิบัติธรรมข้อใด จะลงมือทำงานอะไร ก็ตรวจสอบตนเองให้ชัดเจนว่า เข้าใจหลักการและความมุ่งหมายของงานนั้นดีแล้วหรือไม่ โดยอาจคอยตั้งคำถามว่า อันนี้เพื่ออะไร ๆ เป็นต้น

๖. **วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก** คือ มองให้ครบทั้งข้อดี ข้อเสีย และทางแก้ไขทางออกให้หลุดรอดปลอดภัยจากข้อบกพร่องต่าง ๆ เป็นวิธีมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการศึกษาและยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ ทุกแง่ทุกด้าน ทั้งด้านดี ด้านเสีย จุดอ่อน จุดแข็ง ส่วนบริบูรณ์ ส่วนบกพร่อง เพื่อรู้เข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริง แต่ความจริง และเท่าที่เป็นจริง พอดี ๆ ไม่เกินเลยหรือหย่อนกว่าความจริง และเพื่อปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ ได้พอเหมาะไม่ผิดพลาด คัมภีร์ทางธรรมเรียกว่าวิธีคิดให้รู้ *อัสสาทะ อาทีนวะ* และ *นิสสรณะ* วิธีคิดแบบนี้พระพุทธเจ้าทรงเน้นมาก เพราะคนทั้งหลายมักจะตื่นตามกันและเอนเอียงง่าย พอจับว่าอะไรดีก็มองเห็นแต่ดีไปหมด พอจับว่าอะไรเสีย ก็เห็นแต่เสียไปหมด ทำให้พลาดทั้งความรู้จริงและการปฏิบัติที่ถูกต้อง อันที่จริงนั้น ปกติของสิ่งทั้งหลาย ย่อมมีทั้งส่วนดี ส่วนเสีย จุดอ่อน จุดแข็ง เป็นต้น อาจดีมากเสียหน่อย หรือดีตรงกับที่จะใช้งานนี้ เสียสำหรับใช้งานนั้น ดีในกรณีแวดล้อมหรือเงื่อนไขอย่างนี้ ๆ เสียในกรณีอย่างนั้น ๆ เป็นต้น นอกจากนั้น จะต้องเรียนรู้เตรียม

ทางออกทางแก้จุดบกพร่องต่าง ๆ ไว้ด้วย

มีข้อเตือนใจต่อไปว่า ยิ่งสิ่งที่ตื่นเต้นแล้วลือตาม ๆ กันไปว่า โดดเด่นแสนดีอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของที่มีลักษณะกันอยู่ กิจการ แบบอย่างทางวัฒนธรรม หรือความคิดลัทธินิยมต่าง ๆ ที่เผยแพร่กันไปก็ตาม ก็ยิ่งต้องมีสติให้มากที่จะไม่ลืมนึกถึงเสีย ที่ว่านี่มิใช่เป็นการมองแง่ร้าย เพราะการคิดวิธีนี้เป็นการคิดในแนว สภาวะ มุ่งที่ความจริง ไม่เสียคุณภาพจิต ส่วนการมองแง่ดีเป็นเรื่องของวิธีคิดแบบที่ ๘ ที่จะกล่าวข้างหน้า แม้แต่สิ่งที่เรายอมรับเอามาใช้เอามาปฏิบัติถือตามแล้ว เพราะมีส่วนดีมาก มีส่วนสำคัญที่ดีจริง หรือดีตรงกับความต้องการใช้ประโยชน์ ก็ต้องตระหนักและยอมรับด้วย ถึงแง่เสีย จุดอ่อน จุดบกพร่องของมัน เพื่อระวังระไวปิดกั้นทางเสีย หรือหาสิ่งชดเชยทดแทน ให้ประโยชน์ที่ได้ถึงความสมบูรณ์ต่อไป ไม่ใช่ว่าพอตนรับอะไรทำอะไร อันนั้นเป็นต้องดีไปหมด ปิดตาไม่มองจุดอ่อน ส่วนเสีย และแง่ที่เป็นโทษเสียเลย เลยปล่อยให้จุดอ่อนและส่วนเสียนั้น กลับมาทำลายทั้งผู้ปฏิบัติและตัวของสิ่งนั้นต่อไป

ยกตัวอย่างสักเรื่องหนึ่ง^๑ เช่น อิทธิพลของโทรทัศน์ต่อเด็ก โทรทัศน์มีข้อดี เช่น ช่วยให้เรียนรู้ข่าวสาร เหตุการณ์ และความ คิดได้กว้างขวางรวดเร็ว เป็นเครื่องมือถ่ายทอดวัฒนธรรม ค่านิยม ดีงามที่ได้ผล เป็นแหล่งหาความบันเทิงที่สะดวก เป็นต้น มีข้อเสีย

^๑ ในที่นี้ ไม่พึงถือเป็นการวิเคราะห์ที่แท้จริง เพียงพูดพอให้เห็นเป็นตัวอย่าง

เช่น เป็นแหล่งถ่ายทอดค่านิยมที่ไม่ดีไม่งาม และตัวอย่างในทางเสีย อย่างรวดเร็วและเป็นที่ยึดถือมาก พรากตึกจากความสนใจและเวลาที่ใช้กับกิจอื่นที่เป็นประโยชน์ เช่น การอ่านหนังสือ งานจากโรงเรียน และงานบ้าน ปิดกั้นบดบังไม่ให้เด็กได้รับความสัมพันธ์และคุณค่าทางจิตใจที่ลึกซึ้งจากบุคคลที่ใกล้ชิด เช่น ความสัมพันธ์อันละเอียดละไมฉันพ่อแม่ลูก ทำให้ความคิดจิตใจมีลักษณะเป็นเครื่องจักรเครื่องยนต์มากขึ้น เป็นต้น เมื่อมีข้อดีระคนด้วยข้อเสียอย่างนี้ พิจารณาดูทางออกหรือที่หลุดรอดปลอดภัย จะมีอะไรที่เอามาใช้แทนโทรทัศน์โดยไม่มีข้อบกพร่องที่กล่าวมา ถ้าไม่มี ยังจำเป็นต้องใช้โทรทัศน์ จะมีทางแก้ข้อเสียอย่างไร ก็อาจได้ทางออกบางอย่างมาเสนอ เช่น มีการควบคุมการจัดเสนอให้มีแต่รายการที่ดีงามเป็นประโยชน์ ฝึกบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งฝ่ายบริการโทรทัศน์และทางบ้าน เช่น บิดามารดา ให้ทำหน้าที่กัลยาณมิตร ชี้ช่องให้เด็กรู้จักพิจารณา และฝึกฝนตัวเองให้มีโยนิโสมนสิการ ดังนี้ เป็นต้น

๗. วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม หรือ การพิจารณาเกี่ยวกับปฏิเสธ คือการใช้สอยหรือบริโภค เป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาอันตราย เป็นขั้นฝึกหัดขัดเกลากิเลส หรือตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรมต่อ ๆ ไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ ทางเทคโนโลยี มีหลักการโดยย่อว่า คนเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่ง

ต่าง ๆ เพราะเรามีความต้องการและเห็นว่าสิ่งนั้น ๆ จะสนองความต้องการของเราได้ สิ่งใดสามารถสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้นก็มีความค่าแก่เรา หรือที่เรานิยมเรียกว่ามันมีประโยชน์ คุณค่านี้จำแนกได้เป็น ๒ ประเภทตามชนิดของความต้องการ คือ

ก. **คุณค่าแท้** หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง หรือที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตน เพื่อความดีงาม ความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น คุณค่านี้อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าที่สนองปัญญาก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ มีสุขภาพดี เป็นอยู่มีความสุข มีกำลังเกื้อกูลแก่การปฏิบัติกิจหน้าที่ รถยนต์ช่วยให้เดินทางได้รวดเร็ว เกื้อกูลแก่การปฏิบัติกิจหน้าที่การงาน ความเป็นอยู่ การบำเพ็ญประโยชน์สุข ควรมุ่งเอาความสะอาดปลอดภัย แข็งแรงทนทาน เป็นต้น (คุณค่านี้คู่กับธรรมฉันทะ)

ข. **คุณค่าเทียม** หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์พอกันแก่สิ่งนั้น ๆ เพื่อปรนเปรอการเสพสรวายเวทนา หรือเพื่อเสริมราคา เสริมขยายความมั่นคงยิ่งใหญ่ของตัวตนที่ยึดถือไว้ คุณค่านี้อาศัยตัณหา เป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าสนองตัณหาก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนาน เป็นเครื่องแสดงฐานะ ความโก้หรูหรารถยนต์เป็นเครื่องวัดฐานะแสดง

ความโก้ความมั่งมี มุ่งเอาความสวยงาม ความเด่น เป็นต้น (คุณค่านี้ คู่กับตัณหา)

วิธีคิดแบบนี้ ใช้พิจารณาในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ทั่ว ๆ ไป ไม่ว่าจะเป็นการบริโภค ใช้สอย การซื้อหา หรือการครอบครอง โดยมุ่งให้เข้าใจและเลือกเสพคุณค่าแท้ที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริง เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น คุณค่าที่แท้ นี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงแล้ว ยังเกื้อกูลแก่ความเจริญอกงามของกุศลธรรม เช่น ความมีสติเป็นต้น ทำให้พ้นจากความเป็นทาสของวัตถุ เพราะเป็นการเกี่ยวข้องกับปัญญาและมีขอบเขตอันเหมาะสม พอเหมาะพอดี ต่างจากคุณค่าสนองตัณหา ซึ่งไม่ค่อยเกื้อกูลแก่ชีวิต บางที่เป็นอันตรายแก่ชีวิต ทำให้อกุศลธรรม เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฐิ ตลอดจนการยกตนข่มผู้อื่น เจริญขึ้น ไม่มีขอบเขต และเป็นไปเพื่อการแก่งแย่งเบียดเบียน ตัวอย่างเช่น อาหารที่กินด้วยปัญญา เพื่อคุณค่าแท้ มือหนึ่งราคาสิบบาท อาจมีคุณค่าแก่ชีวิตร่างกายมากกว่าอาหารมือเดียวราคา ๑ พันบาท ที่กินด้วยตัณหาเพื่อเสริมราคาของตัวตน และหน้าซ้า อาจเป็นอันตรายแก่ร่างกายด้วย

๘. **วิธีคิดแบบอุปายปลูกเจ้าคุณธรรม** อาจเรียกง่าย ๆ ว่า **วิธีคิดแบบเจ้ากุศล** หรือ **คิดแบบกุศลภาวนา** เป็นวิธีคิดในแนวสะกัดกันหรือบรรเทาและขัดเกลาตัณหา จึงจัดได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติระดับต้น ๆ สำหรับส่งเสริมความเจริญอกงามแห่งกุศลธรรม

และสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ

หลักการทั่วไปของวิธีคิดแบบนี้ มีอยู่ว่า ประสบการณ์ คือ สิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับรู้อย่างเดียวกัน บุคคลผู้ประสบหรือรับรู้ ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคนละอย่าง สุดแต่ โครงสร้างของจิต แนวนิสัย ความเคยชินต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องปรุง ของจิต คือสังขารที่ผู้นั้นได้สั่งสมไว้ หรือสุดแต่การทำใจใน ขณะนั้น ๆ ของอย่างเดียวกันหรืออาการกิริยาเดียวกัน คนหนึ่ง มองเห็นแล้วคิดปรุงแต่งไปในทางดีงาม เป็นประโยชน์ เป็นกุศล แต่อีกคนหนึ่งเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางไม่ดี ไม่งาม เป็นโทษ เป็นอกุศล แม้แต่บุคคลคนเดียวก็ตาม มองเห็นของอย่างเดียวกัน หรือประสบอารมณ์อย่างเดียวกัน แต่ต่างขณะ ต่างเวลา ก็อาจ คิดเห็นปรุงแต่งต่างออกไปครั้งละอย่าง คราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดี ทั้งนี้ โดยเหตุผลดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การทำใจที่ช่วยตั้งต้นและ ชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์ เรียกว่า เป็นวิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรมหรือโยนิโสมนสิการแบบ เร้ากุศล ในที่นี้โยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศลนี้ มีความสำคัญทั้ง ในแง่ที่ทำให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงาม เป็นประโยชน์ใน ขณะนั้น ๆ และในแง่ที่ช่วยแก้ไขนิสัย ความเคยชินร้าย ๆ ของจิต ที่ได้สั่งสมไว้แต่เดิม พร้อมกับสร้างนิสัยความเคยชินใหม่ ๆ ที่ ดีงามให้แก่จิตไปในเวลาเดียวกันด้วย ในทางตรงข้าม หาก ปราศจากอุบายแก้ไขเช่นนี้ ความคิดและการกระทำของคุณคน ก็จะถูกชักนำให้เดินไปตามแรงชักจูงของความเคยชินเก่า ๆ ที่ได้

สั่งสมไว้เดิมเพียงอย่างเดียว และช่วยเสริมความเคยชินอย่างนั้น ให้มีกำลังแรงมากยิ่งขึ้นเรื่อยไป

ตัวอย่างง่าย ๆ อย่างหนึ่งที่มาในคัมภีร์ คือ การคิดถึง ความตาย ถ้ามี *อโยนิโสมนสิการ* คือ ทำใจหรือคิดไม่ถูกวิธี อกุศลธรรม ก็จะเกิดขึ้น เช่น คิดถึงความตายแล้วสลดหดหู่ เกิดความเศร้า ความเหี่ยวแห้งใจบ้าง เกิดความหวั่นกลัว หวาดเสียวใจบ้าง ตลอดจนเกิดความดีใจเมื่อนึกถึงความตายของ คนที่เกลียดชังบ้าง เป็นต้น แต่ถ้ามี *โยนิโสมนสิการ* คือทำใจ หรือคิดให้ถูกวิธี ก็จะเกิดกุศลธรรม คือ เกิดความรู้สึกตื่นตัว ระวังใจให้ไม่ประมาท เร่งชวนชวายปฏิบัติกิจหน้าที่ ทำสิ่งที่ดีงาม เป็นประโยชน์ ประพฤติปฏิบัติธรรม ตลอดจนรู้เท่าทันความจริงที่ เป็นคติธรรมตาของสังขาร ท่านกล่าวว่า การคิดถึงความตายอย่าง ถูกวิธี จะประกอบด้วย *สติ* (ความระลึกได้ หรือมีใจอยู่กับตัว ระลึกรู้ถึงสิ่งที่พึงเกี่ยวข้องจัดทำ) *สังเวค* (ความรู้รู้สึกเข้าใจ ได้คิด และสำนึกที่จะเร่งทำการ) และ *ญาณ* (ความรู้เท่าทันธรรมตา หรือ รู้ตามเป็นจริง) นอกจากนั้น ท่านได้แนะนำอุบายแห่งโยนิโสมนสิการเกี่ยวกับความตายไว้หลายอย่าง แม้ในพระไตรปิฎกก็มี ตัวอย่างง่าย ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงบ่อย ๆ เกี่ยวกับเหตุปรารถนา หรือเรื่องราวกรณีอย่างเดียวกัน คิดมองไปอย่างหนึ่ง ทำให้ เกียจคร้าน คิดมองไปอีกอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดความเพียรพยายาม เรื่องอื่น ๆ ในประเภทนี้มีมากมาย เช่น การหัดเปลี่ยนความคิด โภครถให้เป็นความคิดเมตตา เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ตัวอย่างต่างๆ ที่ได้แสดงให้เห็นให้เห็นแนววิธีพิจารณา ที่ใช้ได้ทั่ว ๆ ไปบ้าง ใช้ได้กับบุคคลธรรมดาเฉพาะอย่างบ้าง ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า เมื่อเข้าใจหลักการและแนววิธีทั่ว ๆ ไปดีแล้ว ผู้ฉลาดในอุบายอาจคิดค้นปรุงแต่งรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆ ของวิธีคิดแบบนี้ได้เพิ่มมากขึ้น เพื่อใช้ให้เหมาะสมกับการสร้างเสริมกุศล หรือคุณธรรมเฉพาะแต่ละอย่าง และสอดคล้องกันกับกระบวนการความคิดของมนุษย์ในกาลสมัยนั้นๆ อันจะทำให้ใช้ปฏิบัติได้ผลดียิ่งขึ้น กล่าวได้ว่า วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรมนี้ เป็นวิธีที่เปิดกว้างที่สุดสำหรับการขยายดัดแปลง และสรรหาวิธีการปลีกย่อยต่างๆ มาใช้ได้อย่างมากมายกว้างขวาง สุดแต่จะทำให้ได้ผลดีแก่จิตอหยาตัยของบุคคลที่แตกต่างกัน และเข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงแปรกกันไป ตามถิ่นฐานกาลสมัย

นอกจากหลักการทั่วไปที่กล่าวข้างต้นแล้ว ควรกล่าวย้าถึงองค์ประกอบสำคัญที่คอยพยุงความคิดให้อยู่ในโยนิโสมนสิการ อันได้แก่สติ สติช่วยยั้งหยุดความคิดที่หลงลอยไปเป็นโยนิโสมนสิการ และช่วยเหนี่ยวรั้ง หรือดึงให้กลับมาตั้งต้นในแนวของโยนิโสมนสิการได้ใหม่ จึงเป็นองค์ธรรมที่ผู้มีโยนิโสมนสิการจะต้องใช้อยู่เรื่อยไป

อนึ่ง โยนิโสมนสิการแบบต่างๆ ซึ่งสรุปได้เป็น ๒ คือ โยนิโสมนสิการเพื่อความรู้ตามสภาวะ และ โยนิโสมนสิการเพื่อเสริมสร้างกุศลธรรมนั้น มีจุดแยกอยู่ที่ขณะตั้งต้นความคิด และ

สติอาจมีบทบาทสำคัญในการเลือกทางแยก ที่จุดตั้งต้นระหว่างโยนิโสมนสิการแบบต่าง ๆ นี้ เช่นเดียวกับที่สติสามารถเลือกระหว่างโยนิโสมนสิการกับอโยนิโสมนสิการ เช่น เมื่อรับรู้อารมณ์แล้ว มีสติกำหนดมุ่งเพื่อจะรู้ตามความเป็นจริง ก็เข้าแนวโยนิโสมนสิการเพื่อความรู้ตามสภาวะ แต่ถ้าสติกำหนดกุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นที่หมาย หรือระลึกถึงภาพความคิดที่ดึงมาบางอย่างไว้ในใจ ก็เดินเข้าสู่โยนิโสมนสิการเพื่อเสริมสร้างกุศลธรรม โยนิโสมนสิการเพื่อรู้ตามสภาวะนั้นขึ้นต่อความจริงที่เป็นไปอยู่ตามธรรมดา จึงมีลักษณะแน่นอนเป็นอย่างเดียว ส่วนโยนิโสมนสิการเพื่อเสริมสร้างกุศลธรรม ยังเป็นเรื่องของการปรุงแต่งในใจตามวิสัยของสังขาร จึงมีลักษณะแปรผันไปได้หลากหลาย

๙. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน หรือ **วิธีคิดแบบมีปัจจุบัน ธรรมเป็นอารมณ์** ความจริงวิธีคิดแบบที่ ๙ นี้ เป็นเพียงการมองอีกด้านหนึ่งของการคิดแบบอื่น ๆ จะว่าแทรกหรือครอบคลุมวิธีคิดแบบก่อน ๆ ที่กล่าวมาแล้วก็ได้ แต่ที่แยกออกมาแสดงเป็นอีกข้อหนึ่งต่างหาก ก็เพราะมีแง่ที่ควรทำความเข้าใจ พิเศษ และมีความสำคัญโดยลำพังตัวของมันเอง

ข้อที่จะต้องทำความเข้าใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับวิธีคิดแบบนี้ก็คือ การที่มีผู้เข้าใจผิดเกี่ยวกับความหมายของการเป็นอยู่ในปัจจุบัน หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ โดยเห็นไปว่า พระพุทธศาสนาสอนให้คิดถึงสิ่งที่อยู่เฉพาะหน้า กำลังเป็นไปในปัจจุบันเท่านั้น ไม่ให้คิดพิจารณาเกี่ยวกับอดีตหรืออนาคต ตลอดจน

ไม่ให้คิดเตรียมการหรือวางแผนงานเพื่อกาลภายหลัง

ลักษณะสำคัญของความคิดชนิดที่ไม่เป็นอยู่ในปัจจุบัน คือ ความคิดที่เกาะติดกับอดีตและเลื่อนลอยไปในอนาคตนั้น พุดได้สั้น ๆ ว่า ได้แก่ ความคิดที่เป็นไปในแนวทางของตัณหา หรือ พุดอย่างภาษาสมัยใหม่ว่าตกอยู่ในอำนาจอารมณ์ โดยมีอาการหวนละห้อยโหยหาอาลัยอาวรณ์ถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว เพราะความเกาะติดหรือค้างคาในรูปใดรูปหนึ่ง หรือเคืองคว้างเลื่อนลอย ฟุ้งซ่านไปในภาพที่ฝันเพื่อปรุงแต่งซึ่งไม่มีฐานแห่งความเป็นจริงในปัจจุบัน เพราะยึดอัดไม่พอใจสภาพที่ประสบอยู่ ปรารถนาจะหนีจากปัจจุบัน

ส่วนความคิดชนิดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีลักษณะที่พุดสั้น ๆ ได้ว่า เป็นการคิดในแนวทางของความรู้ หรือคิดด้วยอำนาจปัญญา ถ้าคิดในแนวทางของความรู้หรือคิดด้วยอำนาจปัญญาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เป็นไปอยู่ในขณะนี้หรือเป็นเรื่องล่วงไปแล้ว หรือเป็นเรื่องของกาลภายหลัง ก็จัดเข้าในการเป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนั้น ดังจะเห็นได้ชัดเจนว่า ความรู้ การคิด การพิจารณาด้วยปัญญาเกี่ยวกับเรื่องอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม เป็นสิ่งที่ถูกต้อง และมีความสำคัญตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในทุกๆ ระดับ ทั้งในระดับชีวิตประจำวัน เช่น การสั่งสอนเกี่ยวกับบทเรียนจากอดีต ความไม่ประมาทระมัดระวังป้องกันภัยในอนาคต เป็นต้น ในระดับการรู้แจ้งสัจธรรม ตลอดจนการบำเพ็ญพุทธกิจ เช่น ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (รู้อดีต) อดีตังสญาณ

(รู้อดีต) อนาคตังสญาณ (รู้อนาคต) เป็นต้น แม้แต่ “สติ” ซึ่งเป็นองค์ธรรมหลักของการคิดแบบนี้ ก็มีคำจำกัดความตามพุทธพจน์ว่า ระลึกการทำคำที่พุดแล้วแม่นยำได้

คำว่าปัจจุบันในทางธรรม มิใช่เพ่งที่เหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น อยู่ในโลกภายนอกแท้ที่เดียว แต่หมายถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องในขณะนั้น ๆ เป็นสำคัญ ดังนั้น มองอีกด้านหนึ่ง สิ่งก็ตามความหมายของคนทั่วไปว่าเป็นอดีตหรือเป็นอนาคต ก็อาจกลายเป็นปัจจุบันตามความหมายทางธรรมได้ เช่นเดียวกับที่ปัจจุบันของคนทั่วไป อาจกลายเป็นอดีตหรืออนาคตตามความหมายทางธรรม สรุปง่าย ๆ ว่า ความเป็นปัจจุบันกำหนดเอาที่ความเกี่ยวข้อง ต้องรู้ต้องทำเป็นสำคัญ ขยายความหมายออกมาในวงกว้างถึงระดับชีวิตประจำวัน สิ่งที่เป็นปัจจุบันคลุมถึงเรื่องราวทั้งหลาย ที่เชื่อมโยงต่อกันมาถึงสิ่งที่กำลังรู้ กำลังพิจารณาเกี่ยวข้อง ต้องกระทำอยู่ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกระทำกิจการหน้าที่ เรื่องที่ปรารถนาเพื่อทำกิจ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหรือปฏิบัติได้ มิใช่คิดเลื่อนลอยฟุ้งเพื่อฝันไปกับอารมณ์ที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ติดข้องอยู่กับความชอบ ความชัง หรือฟุ้งซ่านพลาถไปอย่างไร้จุดหมาย ดังนั้น จึงเรียกวิถีคิดแบบนี้ได้อย่างหนึ่งว่า วิถีคิดแบบเป็นงานเป็นการ คิดแต่ที่เป็นกิจหรือเป็นงาน เสร็จความหมายที่เป็นงานแล้ว ก็แล้วไป ไม่มีอะไรตกค้างอดีต ไม่มีอะไรไปเพื่อฝันอนาคต

เท่าที่กล่าวมานี้ มุ่งพอเป็นเครื่องเทียบเพื่อช่วยให้แบ่งแยกได้ระหว่างความคิดถึงอดีตและอนาคตตามแนวทางของตัณหา

ที่เพื่อผันเปลี่ยนลดยผลาญเวลา และคุณภาพของจิตใจให้สูญเสียไปเปล่า กับความคิดถึงอดีตและอนาคตตามแนวทางของปัญญาที่เป็นเรื่องของกิจในปัจจุบัน อันช่วยให้เกิดประโยชน์ในทางปฏิบัติ ช่วยให้การปฏิบัติในปัจจุบันถูกต้องได้ผลดียิ่งขึ้น เมื่อปฏิบัติถูกต้องตามหลักการนี้ ก็กลับกลายเป็นการสนับสนุนให้มีการตระเตรียม และวางแผนกิจการล่วงหน้า ดังตัวอย่างกิจการสำคัญของสงฆ์ เช่น การสังคายนาครั้งที่ ๑ ก็เกิดขึ้นเพราะความคำนึงอนาคต ชนิดที่เชื่อมโยงถึงกิจที่จะกระทำในปัจจุบันได้ โดยนัยดังได้กล่าวมาแล้ว

๑๐. วิธีคิดแบบวิภังคชาต คำว่า *วิภังคชาต* แปลว่า การพูดแยกแยะ พูดจำแนก หรือพูดแจกแจง หรือแถลงความแบบวิเคราะห์ หมายถึง การมองและแสดงความจริงโดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่ละด้านครบทุกแง่ทุกด้าน ไม่ใช่จับเอาแง่หนึ่งแง่เดียว หรือบางแง่ขึ้นมาวินิจฉัยตีคลุมลงไปอย่างนั้นทั้งหมด หรือประเมินคุณค่า ความดีความชั่วเป็นต้น โดยถือเอาส่วนเดียว หรือบางส่วนเท่านั้นแล้วตัดสินพรวดลงไป ความจริง วิภังคชาต เป็นชื่อเรียกระบบความคิดของพุทธศาสนาทั้งหมด พระพุทธเจ้าก็มีคำเรียกพระองค์เองอย่างหนึ่งว่า เป็น *วิภังคชาต* หรือ *วิภังคชาต*^๑ วิธีคิดแบบวิภังคชาต จึงมีความหมายครอบคลุมวิธีคิดที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นหลาย ๆ อย่าง

^๑ เช่น ม.ม. ๑๓/๗๑๑/ ๖๕๐; อ.จ.ทสก. ๒๔/๙๔/๒๐๕; วินย.อ. ๑/๖๐; ๗๑

วิธีคิดจำแนกแจกแจงแบบวิภังคชาตนี้ ทำให้ความคิดและการวินิจฉัยเรื่องราวต่าง ๆ ชัดเจน ตรงไปตรงมาตามความเป็นจริง เท่าความจริง พอดีกับความจริง เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติแท้ ๆ ทำให้ไม่เกิดความสับสนในเรื่องต่าง ๆ ในที่นี้ เพื่อให้เข้าใจความหมายของวิภังคชาตชัดเจนยิ่งขึ้น ขอจำแนกแนววิธีคิดแบบวิภังคชาตออกไปในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ก. จำแนกโดยแง่ด้านของความจริง แบ่งซอยได้เป็น ๒ อย่าง คือ

- จำแนกตามแง่ด้านต่าง ๆ ตามที่เป็นอยู่จริงของสิ่งนั้น ๆ คือ มองหรือแถลงความจริงให้ตรงตามที่เป็นอยู่ในแง่หนึ่งด้านนั้น ไม่ใช่จับเอาความจริงแง่หนึ่งด้านหนึ่ง หรือแง่อื่นด้านอื่นมาตีคลุมเป็นอย่างนั้นไปหมด เช่น เมื่อกล่าวถึงบุคคลผู้หนึ่งว่าเขาดีหรือไม่ดี ก็ชี้ความจริงตามแง่ด้านที่เป็นอย่างนั้นว่า แ่งนั้น ด้านนั้นกรณีนั้น เขาดีอย่างไร หรือไม่ดีอย่างไร เป็นต้น ไม่ใช่เหมาคลุมง่าย ๆ ทั้งหมด ถ้าจะประเมินคุณค่าก็ตกลงกำหนดลงว่าจะเอาแง่ใดด้านใดบ้าง แล้วพิจารณาที่ละเอียด ประมวลลงตามอัตราส่วน ตัวอย่างวิภังคชาตในแง่นี้ เช่น คำสอนเกี่ยวกับ *กามโภคี* หรือ *ชาวนบ้าน ๑๐ ประเภท* พิจารณาในแง่วิเสสหาทรัพย์ การใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตน เลี้ยงคนในความรับผิดชอบ และบำเพ็ญประโยชน์ ผู้ใดปฏิบัติถูกต้องในแง่ใดส่วนใด บกพร่องในแง่ใดส่วนใด ก็จะไปตามความเป็นจริงในแง่ในส่วนนั้น ไม่สับสนและไม่เหมาคลุม

- จำแนกโดยมองหรือแสดงความจริงของสิ่งนั้น ๆ ให้ครบ

ทุกแง่ทุกด้าน คือ เมื่อมองหรือพิจารณาสิ่งใด ไม่มองแคบ ๆ ไม่ติดอยู่กับส่วนเดียวแง่เดียวของสิ่งนั้น หรือวินิจฉัยสิ่งนั้นด้วยส่วนเดียวแง่เดียวของมัน แต่มองหลายแง่หลายด้าน เช่น จะว่าดีหรือไม่ดีก็ว่า ดีในแง่หนึ่ง ด้านนั้น กรณีนั้น ไม่ดีในแง่หนึ่ง ด้านนั้น กรณีนั้น สิ่งนี้ไม่ดีในแง่หนึ่ง สิ่งนั้นดีในแง่หนึ่ง แต่ไม่ดีในแง่นี้เป็นต้น การคิดจำแนกแนวนี้มองดูคล้ายกับข้อแรกแต่เป็นคนละอย่าง และเป็นส่วนเสริมกันกับข้อแรกให้ได้ผลสมบูรณ์ ตัวอย่างเช่นคำสอนเกี่ยวกับกามโมคิ คือ ชาวบ้าน ๑๐ ประเภทนั้น และเรื่องพระบ้านพระป่าที่ควรยกย่องหรือติเตียนเป็นต้น การคิดแนวนี้ มีผลรวมไปถึงการเข้าใจในภาวะที่องค์ประกอบต่าง ๆ หรือลักษณะด้านต่าง ๆ มาประมวลกันโดยครบถ้วน จึงเกิดเป็นสิ่งนั้น ๆ หรือเหตุการณ์นั้น ๆ และการมองสิ่งหนึ่ง ๆ เหตุการณ์หนึ่ง ๆ โดยเห็นกว้างออกไปถึงลักษณะด้านต่าง ๆ และองค์ประกอบต่าง ๆ ของมัน

ข. จำแนกโดยส่วนประกอบ คือ วิเคราะห์แยกแยะออกไปให้รู้เท่าทันภาวะที่สิ่งนั้น ๆ เกิดขึ้นจากองค์ประกอบย่อย ๆ ต่าง ๆ มาประชุมกันเข้า ไม่ติดตันอยู่ภายนอกหรือถูกลวงโดยภาพรวมของสิ่งนั้น ๆ เช่น แยกแยะสัตว์บุคคลออกเป็นนามและรูป เป็นขั้น ๕ และแบ่งซอยแต่ละอย่าง ๆ ออกไป จนเห็นภาวะที่ไม่เป็นอัตตา เป็นทางรู้เท่าทันความจริงของสังขารธรรมทั้งหลาย วิชชาชาวาทแห่งนี้ตรงกับวิธีคิดอย่างที ๒ (วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ) ที่กล่าวแล้วข้างต้น จึงไม่จำเป็นต้องบรรยายอีก

เดิมทีเดียว คำว่าวิชชาวัต ท่านไม่ได้มุ่งใช้ในความหมายแง่นี้ แต่ในคัมภีร์รุ่นหลัง ท่านใช้ศัพท์คลุมถึงด้วย จึงนำมากล่าวรวมไว้

ค. จำแนกโดยลำดับขณะ คือ แยกแยะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับความสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ซอยออกไปเป็นแต่ละขณะ ๆ ให้มองเห็นตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริง ไม่ถูกลวงให้จับเหตุปัจจัยสับสน การคิดแบบนี้เป็นส่วนหนึ่งของการคิดจำแนกโดยส่วนประกอบ และการคิดจำแนกตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย แต่มีลักษณะและการใช้งานพิเศษ จึงแยกออกมาแสดงเป็นอย่างหนึ่ง เป็นวิธีที่ใช้มากในฝ่ายอภิธรรม ตัวอย่างเช่น เมื่อโจรขึ้นปล้นบ้านและฆ่าเจ้าทรัพย์ตาย คนทั่วไปอาจพูดว่า โจรฆ่าคนตายเพราะความโลภ คือ ความอยากได้ของโจรเป็นเหตุให้โจรฆ่าเจ้าทรัพย์ คำพูดนี้ใช้ได้เพียงในฐานะเป็นสำนวนพูดให้เข้าใจกันง่าย ๆ แต่เมื่อวิเคราะห์ทางด้านกระบวนการ ที่เป็นไปภายในจิตอย่างแท้จริง หาเป็นเช่นนั้นไม่ ความโลภเป็นเหตุของการฆ่าไม่ได้ โทสะจึงจะเป็นเหตุของการฆ่าได้ เมื่อวิเคราะห์โดยลำดับขณะแล้วก็จะเห็นว่า โจรโลภอยากได้ทรัพย์ แต่เจ้าทรัพย์เป็นอุปสรรคต่อการได้ทรัพย์นั้น ความโลภทรัพย์จึงเป็นเหตุให้โจรมีโทสะต่อเจ้าทรัพย์ โจรจึงฆ่าเจ้าทรัพย์ด้วยโทสะนั้น โจรโลภอยากได้ทรัพย์ หาได้โลภอยากได้เจ้าทรัพย์แต่อย่างใดไม่ ตัวเหตุที่แท้ของการฆ่าคือโทสะ หาใช่โลภะไม่ โลภะเป็นเพียงเหตุให้ลักทรัพย์เท่านั้น แต่เป็นปัจจัยให้โทสะเกิดขึ้นต่อสิ่งอื่น ซึ่งขัดขวางหรือไม่ก็ก่อกวนต่อความมุ่งหมายของมัน อย่างไรก็ตาม ในภาษา

สามัญจะพูดว่า โจรฆ่าคนเพราะความโลภก็ได้ แต่ให้เข้าใจเท่าทันความจริงในกระบวนการ ที่เป็นไปตามลำดับขณะดังที่กล่าวมาแล้วว่า ความโลภเป็นตัวการเริ่มต้นในเรื่องนั้นเท่านั้น การแยกแยะ หรือวิเคราะห์โดยขณะเช่นนี้ ทำให้ในสมัยต่อมามีคำเรียกพระพุทธศาสนาว่าเป็น *ขณิกาวาท*

ง. จำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย คือ สืบสาวเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์สืบทอดกันมาของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทำให้มองเห็นความจริงที่สิ่งทั้งหลายไม่ได้ตั้งอยู่ลอย ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ดำรงอยู่เป็นอิสระจากสิ่งอื่น ๆ และไม่ได้ดำรงอยู่โดยตัวของมันเอง แต่เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัยจะดับไปและสามารถดับได้ด้วยการดับที่เหตุปัจจัย การคิดจำแนกในแง่นี้ เป็นวิธีคิดข้อสำคัญมากอย่างหนึ่ง ตรงกับวิธีคิดแบบที่ ๒ ที่กล่าวแล้วข้างต้น คือ วิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัย หรือวิธีคิดแบบอิทัปปัจจยตา

ความคิดที่ขาดความตระหนักในความสัมพันธ์ ทำให้คนโน้มเอียงไปในทางที่จะยึดความเห็นสุดทางข้างใดข้างหนึ่ง เช่น ยึดถือลัทธิสวดาทมองเห็นว่าอัสตาทตั้งอยู่เที่ยงแท้นิรันดร หรือยึดถืออุจเฉทวาท มองเห็นว่าอัสตาทต้องดับสิ้นขาดสูญไป ทั้งนี้เพราะเมื่อผลลึ้มมองความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย ก็มองเห็นสิ่งนั้นตั้งอยู่ขาดลอยโดด ๆ แล้วความเห็นเอียงสุดอย่างใดอย่างหนึ่งก็จึงเกิดขึ้น แต่ภาวะที่เป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่ได้ขาดลอยอย่างที่คนตัดตอนมองเอาอย่างนั้น สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์กัน

ขึ้นต่อกัน และสืบทอดกัน เนื่องด้วยปัจจัยย่อยต่าง ๆ ความมีหรือไม่มี ไม่ใช่ภาวะเด็ดขาดลอยตัว ภาวะที่เป็นจริง เป็นเหมือนอยู่กลางระหว่างความเห็นเอียงสุดสองอย่างนั้น ความคิดแบบจำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ช่วยให้เห็นความเป็นจริงนั้น และตามแนวคิดนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมอย่างที่เราเรียกว่าเป็นกลาง ๆ คือ ไม่กล่าวว่า สิ่งนี้มี หรือว่า สิ่งนี้ไม่มี การแสดงความเป็นจริงอย่างนั้นนอกจากเรียกว่า อิทัปปัจจยตาหรือปฏิจจสมุปบาทแล้ว ยังเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *มัชฌิมนธรรมเทศนา* จึงอาจเรียกวิธีคิดแบบนี้อีกอย่างหนึ่งด้วยว่า วิธีคิดแบบมัชฌิมนธรรมเทศนา หรือเรียกสั้น ๆ ว่า วิธีคิดแบบ *มัชฌิมนธรรม*

การจำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น นอกจากช่วยไม่ให้ผลลึ้มมองสิ่งต่าง ๆ หรือปัญหาต่าง ๆ อย่างโดดเดี่ยวขาดลอย และช่วยให้ความคิดเดินได้เป็นสายไม่ติดตันแล้ว ยังครอบคลุมไปถึงการที่จะให้รู้จักจับเหตุปัจจัยได้ตรงกับผลของมัน หรือให้ได้เหตุปัจจัยที่ลงตัวพอดีกับผลปรากฏด้วย ความที่วาทนี้เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ที่มักเกิดขึ้นแก่คนทั่วไป ๓ อย่าง คือ

(๑) การนำเอาเรื่องราวอื่น ๆ นอกกรณี มาปะปนสับสนกับเหตุปัจจัยเฉพาะกรณี เช่น เมื่อบุคคลที่ไม่รู้จักคนหนึ่ง ได้รับผลอย่างหนึ่งที่คนเห็นว่าเป็นผลดี มีคนอื่นบางคนพูดว่า นาย ก. หรือ นาย ข. ซึ่งเป็นคนดีมาก มีความดีหลายอย่าง อย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้จึงไม่ได้รับผลดีนี้ บางทีความจริงเป็นว่า ความดีของนาย ก. หรือ นาย ข. ที่มีหลาย ๆ อย่างนั้น ไม่ใช่ความดี

ที่สำหรับจะให้ได้รับผลเฉพาะอันนั้น วิธีคิดแบบนี้ช่วยให้แยกเอาเรื่องราวหรือปัจจัยอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องออกไปจากเหตุปัจจัยที่แท้จริงของกรณีนั้นได้ ความหมายข้อนี้รวมถึงการจับผลให้ตรงกับเหตุด้วย คือเหตุปัจจัยใดเป็นไปเพื่อผลใด หรือผลใดพึงเกิดจากเหตุปัจจัยใด ก็มองเห็นตรงตามนั้น ไม่ใช่ไขว่เขวสับสน

(๒) ความไม่ตระหนักถึงภาวะที่ปรากฏการณ์หรือผลที่คล้ายกัน อาจเกิดจากปัจจัยที่ต่างกัน และเหตุปัจจัยอย่างเดียวกัน อาจไม่นำไปสู่ผลอย่างเดียวกัน เช่น ภิกษุอยู่ป่า พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญก็มี ไม่สรรเสริญก็มี โดยทรงพิจารณาสุดแต่เหตุคือเจตนา เป็นต้น อีกตัวอย่างหนึ่ง การได้ทรัพย์มา อาจเกิดจากการขยันทำงาน จากการทำให้ผู้ให้ทรัพย์พอใจ หรือจากการลักขโมยก็ได้ คนได้รับการยกย่องสรรเสริญ อาจเกิดจากการทำความดีในสังคมที่นิยมความดี หรือเกิดจากทำอะไรบางอย่างที่แม้ไม่ดี แต่เป็นประโยชน์หรือเป็นที่ชอบใจของผู้ยกย่องสรรเสริญนั้นก็ได้อีก ในกรณีเหล่านี้ จะต้องตระหนักด้วยว่าเหตุปัจจัยต่างกันให้เห็นผลเหมือน ๆ กันนั้น ยังมีผลต่างกันอย่างอื่น ๆ ที่ไม่ได้พิจารณาในกรณีเหล่านี้ด้วย ในทำนองเดียวกัน คนต่างคนทำความดีอย่างเดียวกัน คนหนึ่งทำแล้วได้รับการยกย่องสรรเสริญ เพราะทำในที่เขานิยมความดีนั้นหรือทำเหมาะสมกับกาลเวลาที่ความดีนั้นก่อประโยชน์แก่คนที่ยกย่อง อีกคนหนึ่งทำแล้วกลับไม่เป็นที่ชื่นชอบ เพราะทำในที่เขาไม่นิยมความดีนั้นหรือทำแล้วเป็นการทำลายประโยชน์ของคนที่ไม่พอใจ หรือมี

ความบกพร่องในตนเองอย่างอื่นของผู้กระทำความดีนั้น ดังนั้น เป็นต้น ในกรณีเหล่านี้ จะต้องตระหนักด้วยว่าเหตุปัจจัยอย่างเดียวกันที่ยกขึ้นพิจารณานั้น ไม่ใช่เป็นเหตุปัจจัยทั้งหมดที่จะให้ได้รับผลอย่างนั้น ความจริงสภาพแวดล้อมและเรื่องราวอื่น ๆ ก็เป็นปัจจัยร่วมด้วยที่จะให้เกิดหรือไม่ให้เกิดผลอย่างนั้น

(๓) การไม่ตระหนักถึงเหตุปัจจัยส่วนพิเศษนอกเหนือจากเหตุปัจจัยที่เหมือนกัน ข้อนี้เกี่ยวเนื่องกับความตอนท้ายของข้อ (๒) กล่าวคือคนมักมองเฉพาะแต่เหตุปัจจัยบางอย่างที่ตนมั่นหมายว่า จะให้เกิดผลอย่างนั้น ๆ ครั้นต่างบุคคลทำเหตุปัจจัยอย่างเดียวกันแล้ว คนหนึ่งได้รับผลที่ต้องการ อีกคนหนึ่งไม่ได้รับผลนั้น ก็เห็นไปว่าเหตุปัจจัยนั้นไม่ให้ผลจริงเป็นต้น เช่น คนสองคนทำงานดีเท่ากัน มีกรณีที่จะได้รับการคัดเลือกอย่างหนึ่งเป็นธรรมดาที่คนหนึ่งจะได้รับเลือก ถ้าไม่ใช้วิธีเสี่ยงทายโดยจับสลาก ก็จะมีปัจจัยอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น คนหนึ่งสุขภาพดีกว่าหรือรูปร่างดีกว่า และคุณธรรมหรือความบกพร่องของผู้คัดเลือก เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยทั้งสิ้น

ตัวอย่างที่ยกมาในที่นี้ เกี่ยวกับหลักกรรมทั้งนั้น แม้ตัวอย่างที่เป็นไปตามกฎอย่างอื่น ก็พึงเข้าใจในทำนองเดียวกัน

จ. จำแนกโดยเงื่อนไข คือ มอง หรือแสดงความจริงโดยพิจารณาเงื่อนไขประกอบด้วย ข้อนี้เป็นวิภาษวาจาแบบที่พบบ่อยมากอย่างหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น ถ้าถูกถามว่าบุคคลนี้ควรคบหรือไม่ ถิ่นสถานนี้ควรเข้าเกี่ยวข้องหรือไม่ ถ้าพระภิกษุเป็น

ผู้ตอบ ก็อาจกล่าวตามแนวบาลีว่า ถ้าคบหรือเข้าเกี่ยวข้องกับแล้ว อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าเกี่ยวข้อง แต่ถ้าคบหรือเข้าเกี่ยวข้องกับแล้ว อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ ควรคบควรเกี่ยวข้องกับ หรือถ้าถามว่าภิกษุควรถือชุดงค์หรือไม่ ท่านก็จะตอบว่า ภิกษุใดถือชุดงค์แล้วกรรมฐานดีขึ้น ภิกษุนั้นควรถือ ภิกษุใดถือแล้วกรรมฐานเสื่อม ภิกษุนั้นไม่ควรถือ ภิกษุใดจะถือชุดงค์หรือไม่ก็ตาม กรรมฐานก็เจริญทั้งนั้น ไม่เสื่อม ภิกษุนั้นเมื่อจะอนุเคราะห์ชนรุ่นหลัง ควรถือ ส่วนภิกษุใดจะถือชุดงค์ก็ตาม ไม่ถือก็ตาม กรรมฐานย่อมไม่เจริญ ภิกษุนั้นก็ควรถือ เพื่อเป็นพื้นอุปนิสัยไว้ หรือถ้ามีผู้กล่าวว่าพระพุทธเจ้าเป็นอุจเฉทบาทหรือไม่ว่า ถ้าตอบตามพระองค์ก็ว่า ถ้าใช้คำนั้นในความหมายว่าอย่างนี้ ก็ใช่ ถ้าใช้ในความหมายว่าอย่างนั้น ๆ ก็ไม่ใช่ หรือถ้าถามว่า ภิกษุที่ชอบอยู่ผู้เดียวจาริกไปรูปเดียว ชื่อว่าปฏิบัติถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้าใช่หรือไม่ ก็ต้องตอบอย่างมีเงื่อนไขเช่นเดียวกัน

ยกตัวอย่างทางวิชาการสมัยใหม่ เช่น อาจพิจารณาปัญหาทางการศึกษาว่า ควรปล่อยให้เด็กพบเห็นสิ่งต่าง ๆ ในสังคม เช่น เรื่องราวและการแสดงต่าง ๆ ทางสื่อมวลชน เป็นต้น อย่างอิสระเสรีหรือไม่ หรือแค่ไหนเพียงไร ถ้าตอบตามแนววิภาษวาท ก็จะไม่ว่าไปพลางลงไปอย่างเดียว แต่จะวินิจฉัยได้โดยพิจารณาเงื่อนไขต่าง ๆ คือ

- (๑) ความโน้มเอียง ความพร้อม นิสัย ความเคยชินต่าง ๆ ซึ่งเด็กได้สั่งสมไว้โดยการอบรมเลี้ยงดู และอิทธิพลทางวัฒนธรรม เป็นต้น เท่าที่มีอยู่ในขณะนั้น (พูดด้วยภาษาทางธรรมว่า สังขารที่เป็นกุศลและอกุศล คือแนวความคิดปรุงแต่ง ที่ได้สั่งสมเสพคุ้นเอาไว้ อาจเรียกกง่าย ๆ ว่า พื้นของเด็กที่จะเล่นไป
- (๒) โยนิโสมนสิการ คือ เด็กรู้จักใช้โยนิโสมนสิการอยู่โดยปกติหรือไม่ และแค่ไหนเพียงไร
- (๓) กัลยาณมิตร คือ มีบุคคลหรืออุปกรณ์ที่จะช่วยชี้แนะแนวทางความคิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง ต่อสิ่งที่พบเห็น หรือที่จะชักนำให้เกิดโยนิโสมนสิการอย่างได้ผลหรือไม่ ไม่ว่าจะเป็นกัลยาณมิตรในครอบครัว ในสื่อมวลชนนั้น ๆ หรือทั่ว ๆ ไปในสังคมก็ตาม
- (๔) ประสบการณ์ คือสิ่งที่ปล่อยให้แพร่หรือให้เด็กพบเห็นนั้น มีลักษณะหรือคุณสมบัติที่เร้าหรือยั่วยุ เป็นต้นรุนแรงมากน้อยถึงระดับใด

ทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็นตัวแปรได้ทั้งนั้น แต่ในกรณีนี้ยกเอาข้อ (๔) ขึ้นตั้งเป็นตัวอื่น คำตอบจะเป็นไปโดยสัดส่วน ซึ่งตอบได้เอง เช่น ถ้าเด็กมีโยนิโสมนสิการดีจริง ๆ หรือในสังคม หรือโดยเฉพาะที่สื่อมวลชนนั่นเอง มีกัลยาณมิตรที่สามารถจริง ๆ กำกับอยู่ หรือพื้นด้านแนวความคิดปรุงแต่งที่เป็นกุศล ซึ่งได้สั่งสม

อบรมกันไว้โดยครอบครัวหรือวัฒนธรรมมีมากและเข้มแข็งจริง ๆ แม้ว่าสิ่งที่แพร่ หรือปล่อยให้เด็กพบเห็นจะล่อเร้าช่วยมาก ก็ยากที่จะเป็นปัญหา และยังอาจหวังว่าเด็กจะได้รับผลดี แต่ถ้าพื้นความโน้มเอียงทางความคิดกุศลก็ไม่ได้สั่งสมอบรมกันไว้ โยนิโสมนสิการก็ไม่เคยฝึกกันไว้ แล้วยังไม่จัดเตรียมให้มี กัลยาณมิตรไว้ด้วย การปล่อยนั้นก็มีความหมายเท่ากับเป็นการ สร้างเสริมสนับสนุนปัญหา และเป็นการตั้งใจทำลายเด็กเสมือนใช้ ยาพิษเมื่อเสียนั่นเอง

ฉ. จำแนกโดยทางเลือกหรือความเป็นไปได้ต่างกัน ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลสำเร็จ หรือเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ในการพิจารณาหาความเข้าใจเกี่ยวกับการเกิดขึ้น และความเป็นไปของสิ่ง สภาพ หรือปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ผู้ที่คิดค้นพิจารณาพึงตระหนักว่า

ก) หนทาง วิธีการ หรือความเป็นไปได้ อาจมีได้หลายอย่าง

ข) ในบรรดาหนทาง วิธีการ หรือความเป็นไปได้หลายอย่างนั้น บางอย่างอาจดีกว่า ได้ผลกว่า หรือตรงแท้มากกว่าอย่างอื่น

ค) ในบรรดาทางเลือกหลายอย่างนั้น บางอย่างหรืออย่างหนึ่งอาจเหมาะสม หรือได้ผลดีสำหรับตนหรือสำหรับกรณีนั้น มากกว่าอย่างอื่น

ง) ทางเลือกหรือความเป็นไปได้ อาจมีเพียงอย่างเดียวหรือหลายอย่าง แต่เป็นอย่างอื่น คือไม่ใช่ทางเลือกหรือความเป็นไปได้อย่างที่ตนกำลังปฏิบัติ หรือกำลังเข้าใจ อยู่ในขณะนั้น

ความตระหนักเช่นนี้มีผลดีหลายประการ เช่น ทำให้ไม่ติดต้นวนเวียนอยู่ในวิธีปฏิบัติหรือความคิดที่ไม่สำเร็จผล ไม่ถูกต้องหรือไม่เหมาะสมกับตนอย่างหาทางออกไม่ได้ ทำให้ไม่ท้อแท้ถดถอย หรืออับจน แล้วหยุดเลิกความเพียรเสียในเมื่อทำหรือคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือแม้หลายอย่างแล้วไม่สำเร็จ และข้อที่สำคัญที่สุดก็คือ ทำให้สามารถคิดหาและค้นพบหนทาง วิธีการ หรือความเป็นไปได้ที่ถูกต้อง เหมาะสม ตรงแท้ เป็นจริง หรือได้ผลดีที่สุด

วิธีคิดแบบนี้จะเห็นตัวอย่างจากพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทดลองบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างสุดกำลัง และสุดหนทางที่จะมีบุคคลผู้ใดปฏิบัติได้แล้ว ไม่สำเร็จผล ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่ถูกต้องที่จะบรรลุจุดมุ่งหมาย ทรงมีพุทธดำริว่า “เราจะบรรลุญาณทัศนะอันพิเศษที่ทำให้เป็นอริยะ ซึ่งเหนือกว่าธรรมของมนุษย์นั้น ด้วยทุกรกิริยาอันผิดร้อนนี้หาได้ไม่, หนทางตรัสรู้คงจะเป็นอย่างอื่น”^๑

เมื่อมีพุทธดำริดังนี้แล้ว จึงทรงคิดพิจารณาและค้นพบทางสายกลาง แล้วทรงปฏิบัติจนบรรลุโพธิญาณในที่สุด

^๑ ม.ม. ๑๒/๔๒๕/๔๕๗

ข. วิชาชวาทในฐานะวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง วิชาชวาทปรากฏบ่อย ๆ ในรูปของการตอบปัญหา และท่านจัดเป็นวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่งในบรรดาวิธีตอบปัญหา ๔ อย่าง มีชื่อเฉพาะเรียกว่า วิชาชวาทการณ ซึ่งก็คือการนำเอาวิชาชวาทไปใช้ในการตอบปัญหา หรือตอบปัญหาตามแบบวิชาชวาทนั่นเอง

เพื่อความเข้าใจชัดเจนในเรื่องนี้ พึงทราบวิธีตอบปัญหา (ปัญหาพยากรณ์) ๔ อย่าง คือ

๑. **เอกังสพยากรณ์** การตอบแง่เดียว คือ ตอบอย่างเดียว เด็ดขาด
๒. **วิชาชวาทการณ** การแยกแยะตอบ
๓. **ปฏิบัติจฉายาการณ** การตอบโดยย้อนถาม
๔. **รูปนะ** การยิงหรือหยุด พับปัญหาเสียไม่ตอบ

วิธีตอบ ๔ อย่างนี้แบ่งตามลักษณะของปัญหา ดังนั้นปัญหาจึงแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท ตรงกับวิธีตอบเหล่านั้น จะยกตัวอย่างปัญหาตามที่แสดงไว้ในคัมภีร์รุ่นหลังมาแสดงประกอบความเข้าใจ ดังนี้

๑. **เอกังสพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่ควรตอบอย่างเดียว เด็ดขาด เช่น ถามว่า จักขุไม่เที่ยงใช่ไหม พึงตอบได้ทีเดียวแน่นอนลงไปว่า ใช่

๒. **วิชาชวาทการณปัญหา** ปัญหาที่ควรแยกแยะหรือจำแนกตอบ เช่น ถามว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงได้แก่จักขุใช่ไหม พึงแยกแยะตอบว่า ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น แม้โสตะ ฆานะ เป็นต้น ก็ไม่เที่ยง

๓. **ปฏิบัติจฉายาการณปัญหา** ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม เช่น ถามว่า จักขุฉันใด โสตะก็ฉันนั้น โสตะฉันใด จักขุก็ฉันนั้น ใช่ไหม พึงย้อนถามว่า มุ่งความหมายแง่ใด ถ้าถามโดยหมายถึงแง่ใช้ดู หรือเห็น ก็ไม่ใช่ แต่ถ้ามุ่งความหมายแง่ว่าไม่เที่ยง ก็ใช่

๔. **รูปนะปัญหา** ปัญหาที่พึงยับยั้ง หรือ พับเสีย ไม่ควรตอบ เช่น ถามว่า ชีวะกับสรีระ คือสิ่งเดียวกันใช่ไหม พึงยับยั้งเสีย ไม่ต้องตอบ

นี้เป็นเพียงตัวอย่างสั้น ๆ ง่าย ๆ เพื่อความเข้าใจเบื้องต้น เมื่อว่าโดยใจความ ปัญหาแบบที่ ๑ ได้แก่ปัญหาซึ่งไม่มีแง่ที่จะต้องชี้แจงหรือไม่มีเงื่อนไข จึงตอบแน่นอนลงไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้ทันที เช่นอีกตัวอย่างหนึ่งว่า คนทุกคนต้องตายใช่ไหม ก็ตอบได้ทันทีว่า ใช่ ปัญหาแบบที่ ๒ ได้แก่ เรื่องซึ่งมีแง่จะต้องชี้แจง โดยใช้วิธีวิชาชวาทแบบต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ปัญหาแบบที่ ๓ พึงย้อนถามทำความเข้าใจกันก่อน จึงตอบ หรือตอบด้วยอาการย้อนถาม หรือสอบถามไปตอบไป อาจใช้ประกอบไปกับการตอบแบบที่ ๒ คือ ควบบักับวิชาชวาทการณ ในบาลีพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีย้อนถามบ่อย ๆ และด้วยการทรงย้อนถามนั้น ผู้ถามจะค่อย ๆ

เข้าใจสิ่งที่เขาถามไปเอง หรือช่วยให้เขาตอบปัญหาของเขาเอง โดยพระองค์เพียงทรงชี้แนะแ่งคิดต่อให้ ไม่ต้องทรงตอบ ส่วนปัญหาแบบที่ ๔ ซึ่งควรยับยั้งไม่ตอบ ได้แก่คำถามเหลวไหลไร้สาระ จำพวกหนวดเต่า เขาระบายบ้าง ปัญหาที่เขายังไม่พร้อมที่จะเข้าใจ จึงยับยั้งไว้ก่อน หันไปทำความเข้าใจเรื่องอื่นที่เป็น การเตรียมพื้นของเขา ก่อน แล้วจึงค่อยมาพูดกันใหม่ หรือให้เขาเข้าใจได้เองบ้าง หรือปัญหาที่ตั้งขึ้นมาไม่ถูก โดยคิดขึ้นจากความเข้าใจผิด ไม่ตรงตามสภาวะ หรือไม่มีตัวสภาวะอย่างนั้นจริง เช่น ตัวอย่างในบาลี มีผู้ถามว่า ใครผัสสะ หรือผัสสะของใคร ใคร เสวยอารมณ์ หรือเวทนาของใคร เป็นต้น ซึ่งไม่อาจตอบตามที่ เขาอยากฟังได้ จึงต้องยับยั้งหรือพับเสีย อาจชี้แจงเหตุผลในการ ไม่ตอบ หรือให้เขาตั้งคำถามใหม่ให้ถูกต้องตามสภาวะ

เรื่องโยนิโสมนสิการ ขอกล่าวไว้โดยย่อเพียงเท่านี้ก่อน และขอสรุปโดยทวนหลักการทั่วไปว่า เมื่อมีโยนิโสมนสิการ สัมมา-ทัญญูก็เกิดขึ้นได้ เมื่อสัมมาทัญญูเกิดขึ้น ก็ได้องค์ประกอบมูลฐาน ของมรรควิธีแห่งการแก้ปัญหา หรือมรรคาแห่งความดับทุกข์ จากนั้น กระบวนการแห่งการศึกษาก็ดำเนินต่อไป

เชิงอรรถอธิบายเพิ่มเติม

ความหมายของศัพท์ที่ใช้ในปัจจุบัน ได้เพี้ยนไปจากความหมายทางพุทธศาสนา ถึงแม้ตัวสะกดจะเหมือนกัน แต่ความเข้าใจและคำแปลต่างกันไปโดยสิ้นเชิง ในที่นี้ ผู้จัดพิมพ์จึงแปลเฉพาะคำศัพท์บางคำที่มีความหมายเพี้ยนไป ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของศัพท์ดั้งเดิม ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านสามารถสื่อความหมายจากข้อเขียนของ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) และมีความเข้าใจตรงกันกับความคิดที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอ

๑. อายตนะ : เครื่องรู้และสิ่งรู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ หูเป็นเครื่องรู้ เสียงเป็นสิ่งที่รู้ จัดแบ่งอายตนะออกเป็น ๒ ประเภทคือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายใน ๖ คือ เครื่องรับรู้ภายใน ๖ ได้แก่ ๑. ตา (จักขุ) ๒. หู (โสต) ๓. จมูก (ฆาน) ๔. ลิ้น (ชีวาหา) ๕. กาย (กาย) ๖. ใจ (โมโน) และอายตนะภายนอก ๖ คือ สิ่งภายนอกที่ถูกรู้ ๖ ได้แก่ ๑. รูป (รูป) ๒. เสียง (สัททะ) ๓. กลิ่น (คันธะ) ๔. รส (รส) ๕. สิ่งต้องกาย (โผฏฐัพพะ) ๖. ธรรมารมย์ (ธัมมะ) เครื่องรู้คืออายตนะภายนอก ๖ จะสัมพันธ์กันเป็นคู่กับ สิ่งรู้คืออายตนะภายใน ๖
๒. อารมณ : หมายถึงสิ่งที่จิตรับรู้หรือสิ่งที่ถูกรับรู้ (sense - object) โดยอาศัย รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และ ธรรมารมย์ (ความนึกคิดต่างๆ)
๓. รูป : ๑. สิ่งที่เป็นรูปร่าง พร้อมทั้งลักษณะอาการของมัน, ส่วนของร่างกาย, สิ่งที่จะต้องสลายไปเพราะปัจจัยต่างๆ อันขัดแย้ง
๒. สิ่งปรากฏแก่ตา, สิ่งรู้ได้ด้วยตา (จักขุ)
๔. เวทนา : ความรับรู้ทางอารมณ์ ความรู้สึกสุขทุกข์ มี ๓ อย่าง

๑. สุขเวทนา	ความรู้สึกสุขสบาย
๒. ทุกขเวทนา	ความรู้สึกไม่สบาย
๓. อหุขมสุขเวทนา	ความรู้สึกเฉยๆ คือไม่สุข ไม่ทุกข์
๕. สัจญา : การกำหนดหมาย, ความจำได้หมายรู้
๖. สังขาร : สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, สิ่งที่ถูกเครื่องปรุงแต่ง, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะ เป็นรูปธรรมก็ตาม หรือนามธรรมก็ตาม สังขารเป็นสภาวะปรุงแต่งจิต ให้ดี ให้ชั่ง ให้เป็นกลาง ได้แก่คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแปร การตรัสรู้ที่นึกคิดในใจ และแสดงออกทางกาย วาจา ให้เป็นไปต่างๆ เป็นตัวการของการกระทำ เรียกว่า ว่าเป็นเครื่องปรุงจิต
๗. วิญญาน : ความรู้แจ้งในสิ่งที่จิตรับรู้, ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน รู้ในสิ่งที่รับรู้ เช่น ในเวลาเมื่อรูปมากระทบตา เป็นต้น ได้แก่ การได้เห็น การได้ลิ้มรส การได้กลิ่น การได้ยิน ฯลฯ

คำศัพท์ ในข้อ ๓-๗ นั้น เป็นส่วนประกอบของสภาวะรูปธรรมและนามธรรมของสิ่งที่มีชีวิตที่อยู่รวมเข้าด้วยกัน แยกออกเป็นขั้น ๕ คือ สภาวะรูปธรรม ได้แก่ ๑. รูป และสภาวะนามธรรม ได้แก่ ๒. เวทนา ๓. สัจญา ๔. สังขาร ๕. วิญญาน

มูลนิธิพุทธธรรม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ออกใบอนุญาตให้ ณ ๑๔ ก.ค. ๒๕๒๕
เลขที่อนุญาตที่ ต. ๔๓๕/๒๕๒๕

กรุงเทพมหานคร ออกใบอนุญาตให้ ณ ๓ มิ.ย. ๒๕๓๐ เลขทะเบียนลำดับที่ ๓๖๐๒

คณะกรรมการ

๑. นายยงยุทธ ชนะประ	ประธาน		
๒. อ.กาญจนา บุญนา	กรรมการ	๓. นางนุพมา คณิตกุล	กรรมการ
๔. นายปัญญา วิจิณธสาร	กรรมการ	๕. นางสุดิมา ชนะประ	กรรมการ
๖. Mr. Bruce Evans	กรรมการ		

วัตถุประสงค์

- ศึกษา ทำนุบำรุง ส่งเสริม และเผยแผ่พระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาประจำชาติไทย ให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักการเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อนำพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการพัฒนาทั้งส่วนบุคคลและสังคม
- ให้การสงเคราะห์ทั้งทางจิตใจ และวัตถุ แก่ประชาชนทั่วไป ผู้มีความจำเป็น หรือเดือดร้อน
- ศึกษา ทำนุบำรุง ส่งเสริม และเผยแผ่ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลธรรมและวัฒนธรรมอันดีงามของไทย ซึ่งมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา
- ร่วมมือกับองค์การการกุศลอื่นๆ เพื่อสาธารณประโยชน์ หรือดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์
- ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการเมืองแต่ประการใด

ถ้อยแถลง

มูลนิธิพุทธธรรม ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแผ่พระสัทธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้แพร่หลายออกไปในวงกว้างด้วยรูปแบบต่างๆ กัน

มูลนิธิพุทธธรรม เล็งเห็นว่า "ธรรม" อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น แสดงถึงความจริงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ช่วยให้มีมนุษย์เข้าถึงสัจธรรม เข้าใจความเป็นไปของชีวิต และสามารถนำเอาหลักธรรมมาแก้ปัญหาชีวิตของตนเองได้ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา และการปฏิบัติ ซึ่งช่วยสร้างความเจริญและประโยชน์สุขให้แก่ชีวิตมนุษย์ ทำให้มนุษย์อยู่ในโลกด้วยความ สุข สงบ สันติ ไม่ว่าจะเส้นทางด้านส่วนบุคคลหรือสังคมโดยรวม

"ธรรม" ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าค้นพบนั้น มีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์และชาวโลกอย่างยิ่ง ดังที่มีพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า

สัพพทานิ ธมฺมทานิ ชินาติ

การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้ความสำคัญแก่พระธรรม ถึงขนาดกล่าวว่า ผู้ใดได้เห็นธรรม ก็เท่ากับเห็นพระองค์ ดังมีพุทธพจน์ตรัสไว้ดังนี้

โย ธมฺมํ ปสฺสตี โส มํ ปสฺสตี

วิภลิสฺสํ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา

และยังทรงให้ความสำคัญของพระธรรม ถึงขนาดให้เป็นตัวแทนพระองค์ ภายหลังจากที่ปรินิพพานไปแล้ว ดังมีพุทธพจน์ตรัสไว้ดังนี้

โย โว อานนฺท มया ธมฺโม จ วินโย

จ เทลิตฺโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺเจยน สตุถา

ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว

บัญญัติแล้ว แก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น

จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยการล่วงไปแห่งเรา

มูลนิธิพุทธธรรม จึงมีจุดมุ่งหมายในการเผยแผ่หลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามที่พระองค์ได้ตรัสไว้แก่พระสาวกของพระองค์ที่ว่า

จรถ ภิกฺขเว พุทฺชนฺหิตาย พุทฺชนฺสุखा โลกานุกมฺปาย

ภิกษุทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มาก

และเพื่อเกื้อกูลแก่ชาวโลก

มูลนิธิพุทธธรรม เผยแพร่ธรรมะในรูปแบบต่างๆ ดังนี้

๑. การเผยแพร่วรรณกรรม มูลนิธิพุทธธรรม ได้จัดพิมพ์หนังสือที่มีสาระประโยชน์และทรงคุณค่าออกมาอย่างต่อเนื่องทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยแบ่งสรรให้มีทั้งส่วนสำหรับจำหน่าย และส่วนที่แจกเป็นธรรมทาน

๒. โครงการหนังสือธรรมะภาษาอังกฤษ ได้แปลจากหนังสือภาษาไทยที่สรรแล้ว เช่น พุทธธรรม พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ธรรมานุญชีวิต ของ พระธรรมปิฎก (P. A. Payutto) และจัดส่งเผยแพร่ออกไปยังประเทศต่างๆ

๓. จัดนิทรรศการทางพระพุทธศาสนาตามโอกาสต่างๆ

๔. จัดอภิปราย สัมมนา ทางพระพุทธศาสนา

ในสถานการณ์ปัจจุบัน งานอาสาสมัครรายบุคคล แม้จะทำได้ด้วยความเสียสละอย่างยิ่ง ก็ไม่เพียงพอและไม่ทันการ งานบุกเบิกที่สำคัญและงานที่ต้องทำในปริมาณมาก ดังเช่นโครงการหนังสือธรรมะภาษาอังกฤษ และการแจกหนังสือธรรมทานจะเป็นไปได้และคงอยู่ยืนนาน จำเป็นจะต้องจัดตั้งเป็นองค์กรที่เข้มแข็ง โดยมีฐานทั้งด้านการบริหาร กำลังคน กำลังทุน และอุปกรณ์รองรับอย่างมั่นคง มูลนิธิพุทธธรรมเห็นตระหนักในเหตุผลดังกล่าวนี้ จึงได้ดำเนินงานในรูปแบบที่กล่าวข้างต้น และจะขยายกิจการในแนวทางที่กล่าวนี้ยิ่งขึ้นต่อไป เพื่อให้พุทธธรรมนำชีวิตและสังคมมนุษย์สู่สันติสุขได้อย่างแท้จริง

ผลงานหนังสือธรรม มูลนิธิพุทธธรรม

มูลนิธิพุทธธรรม

สหุพทานิ ธมฺมทานิ นินาติ

การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง

ใบบอกรับเป็นสมาชิก รับหนังสือธรรมะ

พ.ศ. ลำดับ	รายชื่อหนังสือ	ผู้แต่ง
๒๕๔๑	๑. การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่บังคับพัฒนา	พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)
	๒. ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย	-
	๓. ธรรมบุญชีวิต (ฉบับ ๒ ภาษา)	-
	๔. Basic Buddhism	Sunthorn Plamintr
	๕. Sallkha Sutta (A Discourse on the Refinement of Character	Venerable Mahasi Sayadaw
	๖. พุทธศาสนา ในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์	พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)
	๗. ปลุกปลอบใจในยามวิกฤต	พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตโต)
	๘. True Freedom (พิมพ์ซ้ำ)	Ajahn Jagaro
	๙. Buddhist economics (พิมพ์ซ้ำ)	P.A. Payutto
	๑๐. Sartre's Existentialism and Early Buddhism (พิมพ์ซ้ำ)	Phra Medhiddhammaporn
	๑๑. The Great Discourse on the Turning of the wheel of Dhamma	Mahasi Sayadaw
	๑๒. นิติตาสตรแนวพุทธ	พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)
	๑๓. พุทธวิธีในการสอน	-
	๑๔. สติในชีวิตประจำวัน (พิมพ์ซ้ำ)	พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตโต)
	๑๕. ครูที่ดีต้องมีธรรมะ (พิมพ์ซ้ำ)	-
	๑๖. คุณธรรมสำหรับนักบริหาร (พิมพ์ซ้ำ)	-
	๑๗. Buddhist Solutions for the twenty-first century (พิมพ์ซ้ำ)	P.A. Payutto
	๑๘. Getting to know Buddhism (พิมพ์ซ้ำ)	Sunthorn Plamintr
	๑๙. การแพทย์แนวพุทธ	พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)
	๒๐. ธรรมบุญชีวิต (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม)	-
	๒๑. พุทธธรรม	-
	๒๒. A Constitution for Living	P.A. Payutto
	๒๓. Buddhist Solutions for the Twenty-first Century	-
	๒๔. ก้าวสู่ศตวรรษใหม่ด้วยพุทธธรรมและเทคโนโลยี (พิมพ์ซ้ำ)	พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตโต)
๒๕๔๒	๑. กรณีธรรมกาย	พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)
	๒. ก้าวไปในบุญ	-
	๓. จากสุขในบ้าน สู่ความเกษมศานต์ทั่วสังคม	-
	๔. เราจะรู้แผ่นดินกันได้อย่างไร	-
	๕. ธรรมกับไทย ในสถานการณ์ปัจจุบัน	-
	๖. เริ่มวิวัฒนาการโลกยุคใหม่	-
	๗. การศึกษาทางเลือก : สู่วิวัฒนาการโลกในยุคโลกไร้พรมแดน	-
	๘. กรณีธรรมกาย (ฉบับขยายความ)	-
	๙. เพื่อชุมชนแห่งการศึกษา และบรรยากาศแห่งวิชาการ (คุณธรรมของครูอาจารย์และผู้บริหาร)	-
	๑๐. การศึกษากับการวิจัยเพื่อนาคตของประเทศไทย	-
	๑๑. การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์	-
	๑๒. การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อสร้างผลผลิต	-
	๑๓. นิพพาน-อนัตตา	-
	๑๔. บุญ-บารมี ที่จะมีแผ่นดินไทย	-
๑๕. มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมยุคโลกาภิวัตน์	-	
๑๖. คนไทยกับสัตว์ป่า	-	
๑๗. สอนภาค-สอนชาติ ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ	-	
๒๕๔๓	๑. เจอวิกฤต จะเลือกวิธีไหน หรือ จะเอาวิธีดี	พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)
	๒. การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น	-
	๓. พุทธศาสนากับการแนะแนว	-
	๔. รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธแท้	-
	๕. จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติ	-
	๖. ทำอย่างไรจะให้งานประสาธน์มีความสุข	-
	๗. ชาวพุทธต้องเป็นผู้ดี	-
	๘. จริยธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่	-
	๙. โลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ เปรียบเทียบวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา	ศ.ดร.ระวี ภาวิไล
	๑๐. มองวันวิสาขบูชา หยั่งถึงอารยธรรมโลก	พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)
	๑๑. ความคิด : แหล่งสำคัญของการศึกษา	-

ข้าพเจ้า..... มีความประสงค์บอกรับเป็นสมาชิก

มูลนิธิพุทธธรรม : สมาชิกใหม่ ต่ออายุสมาชิก

มีกำหนด.....ปี เริ่มตั้งแต่เดือน.....เป็นต้นไป

ทั้งนี้ได้ส่งเงินจำนวน.....บาท มาชำระให้พร้อมนี้แล้วโดย

ชำระด้วยตนเอง ธนาคารดี ดราฟต์

อัตราค่าสมาชิก : ระยะเวลา ๑ ปี ภาคภาษาไทย ๕๐๐ บาท ภาคภาษาอังกฤษ ๕๐๐ บาท

ระยะเวลา ๒ ปี ภาคภาษาไทย ๑,๐๐๐ บาท ภาคภาษาอังกฤษ ๑,๐๐๐ บาท

โปรดจัดส่งหนังสือไป : (เขียนตัวบรรจง)

ชื่อผู้รับ.....

สถานที่อยู่เลขที่..... ต.รอก/ซอย.....

ถนน..... แขวง.....

เขต..... จังหวัด.....

รหัสไปรษณีย์..... โทรศัพท์.....

ลงชื่อ.....ผู้สมัคร

(.....)

หมายเหตุ : การส่งเงิน

๑. ทางไปรษณีย์ ส่งธนาคารดีหรือดราฟต์ ส่งจ่ายในนาม มูลนิธิพุทธธรรม เป็นผู้รับเงิน ณ (ปลายทาง) ไปรษณีย์บางซื่อ กรุงเทพฯ (อย่าใส่ซองเงินใส่ซอง) **เจ้าหน้าที่ของถึง**

มูลนิธิพุทธธรรม ๘๗/๑๒๖ ถ.เทศบาลสงเคราะห์ แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐

๒. หากสมาชิกเปลี่ยนที่อยู่ใหม่ โปรดแจ้งให้มูลนิธิทราบโดยด่วน

๓. สมาชิกจะได้รับหนังสือธรรมะจากทางมูลนิธิ เดือนละ ๒ เล่ม ตามระยะเวลาที่ท่านระบุมา